

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.728(497.4Črni vrh)"1914/1918"

Prejeto: 10. 11. 2017

Matic Batič

mag., prof. zgod. in nem., mladi raziskovalec,
Znanstveno raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper
E-pošta: Matic.Batic@zrs-kp.si

Vsakdanje življenje v občini Črni Vrh med prvo svetovno vojno

IZVLEČEK

Prispevek obravnava življenjske razmere v občini Črni Vrh med prvo svetovno vojno. Na vsakdanje življenje civilnega prebivalstva je močno vplivala vojaška prisotnost, saj je Črni Vrh po vstopu Italije v vojno postal pomembno logistično in preskrbovalno središče v zaledju soške fronte. To dokazuje izgradnja vojaške železnice in več vojaških objektov. Poleg tega je zaradi naraščajočih vojnih potreb država morala v do tedaj neslutnem obsegu mobilizirati vse človeške in materialne vire, kar se kaže v vseh vidikih vsakdanjega življenja. Takoj po začetku vojne je bil uveden strog cenzurni režim, kmalu zatem pa so oblasti začele regulirati tudi gospodarsko dejavnost ter potrošnjo osnovnih življenjskih dobrin.

KLJUČNE BESEDE

Črni Vrh, prva svetovna vojna, mobilizacija, vsakdanje življenje, vojno gospodarstvo, Katoliška cerkev

ABSTRACT

EVERYDAY LIFE IN THE MUNICIPALITY OF ČRNI VRH DURING WORLD WAR I

The article describes the living conditions in the Municipality of Črni Vrh during World War I. The daily lives of the civilian population were strongly affected by the military presence after Črni Vrh was converted into an important logistics and supply centre in the rear area of the Isonzo Front. Testifying to this is the construction of the military railway and a number of military facilities. Moreover, due to the growing military needs, the state was forced to mobilise all human and material resources in an unprecedented scope, which was reflected in all aspects of the local everyday life. A strict censorship was introduced at the onset of the war, after which the authorities also started to regulate the economic activity as well as the consumption of basic life necessities.

KEY WORDS

Črni Vrh, World War I, mobilisation, everyday life, war economy, Catholic Church

Uvod¹

Prva svetovna vojna predstavlja temeljno cezuro novejšje zgodovine. Z njo se začena »kratko 20. stoletje«, kot je obdobje od leta 1914 do konca hladne vojne poimenoval Eric Hobsbawm.² Kako je lahko ena sama vojna, čeprav jih človeška zgodovina pozna že toliko, da jih skoraj ne moremo več prešteti, tako usodno zaznamovala moderno dobo? Odgovor moramo iskati v značilnostih, ki so prvo svetovno vojno razlikovale od prejšnjih velikih meddržavnih spopadov. Te se prvenstveno ne kažejo le v njeni ozemeljski razsežnosti, saj so tudi nekatere vojne 18. stoletja in napoleonskega obdobja istočasno potekale na različnih celinah in oceanih. Igor Grdina kot bistvene značilnosti, ki jo ločujejo od prejšnjih globalnih spopadov, izpostavlja njeno enotnost, absolutnost in totalnost. Neuspehi in uspehi na posameznih frontnih črtah so se namreč med »veliko vojno« že seštevali – neuspehi na enih niso več omogočali uspehov na drugih.³ Absolutnost in totalnost pa sta se kazali v zavedanju usodnih posledic vojne ter v pripravljenosti na uporabo vseh sredstev za doseg končne zmage.⁴

Vsako zgodovinsko delo zahteva določeno perspektivo, ki *a priori* nekatere vidike zgodbe dodatno osvetli, druge pa zapostavi. K pisanju zgodovine prve svetovne vojne lahko tako npr. pristopimo skozi prizmo imperialne ali nacionalne zgodovine, delovanje akterjev lahko skušamo razumeti strukturalistično ali intencionalistično, zgodovino civilne družbe med vojno lahko pišemo »od zgoraj navzdol« ali »od spodaj navzgor«. Različni pristopi so legitimni in koristni, dokler se zavedamo njihove omejenosti. Ne glede na nujnost zavedanja inherentne omejenosti kateregakoli zgodovinskega narativa se še vedno postavlja vprašanje, kako napisati zgodovinsko pri-poved, ki bi podala kar najbolj celovito sliko medvojnega dogajanja.

Enega od odgovorov lahko iščemo na področju lokalnozgodovinskih študij, ki spričo svoje geografske omejenosti omogočajo temeljito rekonstrukcijo dogajanja na podlagi vključitve vseh ali vsaj večine primarnih virov. V ta okvir se uvršča tudi pričujoča

razprava, ki želi pokazati, kako lahko opazujemo vplive vojne in vojaške prisotnosti ter procese mobilizacije civilne družbe⁵ v izbranem lokalnem okolju. Kot študija primera nam bo služilo območje občine Črni Vrh⁶ v tedanji Vojvodini Kranjski. Ker se je Črni Vrh po vstopu Italije v vojno znašel v zaledju soške fronte, je bil vpliv vojske na življenje civilnega prebivalstva tu neposrednejši kot na slovenskem ozemlju, ki je ležalo globlje v dvojni monarhiji. Po drugi strani pa se frontna črta ni nikoli dovolj približala, da bi prebivalstvo moralo zapustiti svoje domove, kot se je zgodilo v naseljih, ki so ležala v neposredni bližini vojaških spopadov. Vsebinsko razprava torej obravnava življenje civilnega prebivalstva med prvo svetovno vojno oz. življenje na t. i. domači fronti,⁷ pri čemer želi lokalnozgodovinsko tematiko preplesti s teoretičnimi ugotovitvami novejšega zgodovinopisja o civilni družbi v vojnem času ter jo tako dodatno osvetliti.

Črni Vrh in njegova okolica pred začetkom prve svetovne vojne

Vas Črni Vrh leži na kraški planoti med Javornikom, Idrijo, Logatcem in obronki Idrijsko-cerkljanskega hribovja na nadmorski višini 683 metrov. Čas nastanka naselja ni poznan, prvič se omenja konec 15. stoletja, in sicer v urbarju vipavskega gospostva leta 1490. Imena, ki se omenjajo v krstni knjigi iz leta 1635 (Flander, Abraht, Košander, Paver, Plašnar, Rudolf), nakazujejo na nemško poreklo prvih naseljenec, ki so verjetno prišli iz Poljanske in Selške doline, kamor so freisinski škofje kot lastniki škofjeloškega gospostva naseljevali kmete z nemško govorečih območij.⁸

V času prve svetovne vojne je bil Črni Vrh sedež občine, ki je obsegala še vasi oz. zaselke Zadlog, Lome, Idrijski Log, Predgriže, Mrzli Log, Kanji Dol, Bela, Strmec in Javornik. Ozemlje občine je bilo v obravnavanem času del cislajtanske kronске dežele Kranjske, ki je prek deželne zbornice in deželne vlade v Ljubljani predstavljala najvišji organ samouprave. Centralno državno upravo pa je predstavljalo okrajno

¹ Razprava je dopolnjena in prirerjena verzija diplomske naloge, ki je nastala leta 2012 pod mentorstvom dr. Roka Stergarja na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Ob tej priložnosti bi se dr. Stergarju rad zahvalil za pomoč in podporo pri pisanju. Hvaležnost bi rad izrazil tudi Nežki Mikuž in Ivanu Rudolfu, domačinoma iz Črnega Vrha, ki sta me navdušila za raziskovanje zgodovine te lepe vasi ter mi pomagala pri raziskovanju. Hvala tudi črnovrškemu župniku Srečku Vončini, ki mi je prijazno omogočil raziskovanje v župnijskem arhivu.

² Utemeljitev tega koncepta prim. v Hobsbawm, *The Age of Extremes*, str. 2–17.

³ Tipičen primer je sprva uspešna avstro-ogrška ofenziva na Južnem Tirolskem spomladi 1916 (*Strafexpedition*), ki je morala biti prekinjena zaradi ruske ofenzive generala Alekseja Aleksejeviča Brusilova na vzhodni fronti. Podrobneje o tem prim. Münkler, *Der grosse Krieg*, str. 429–438.

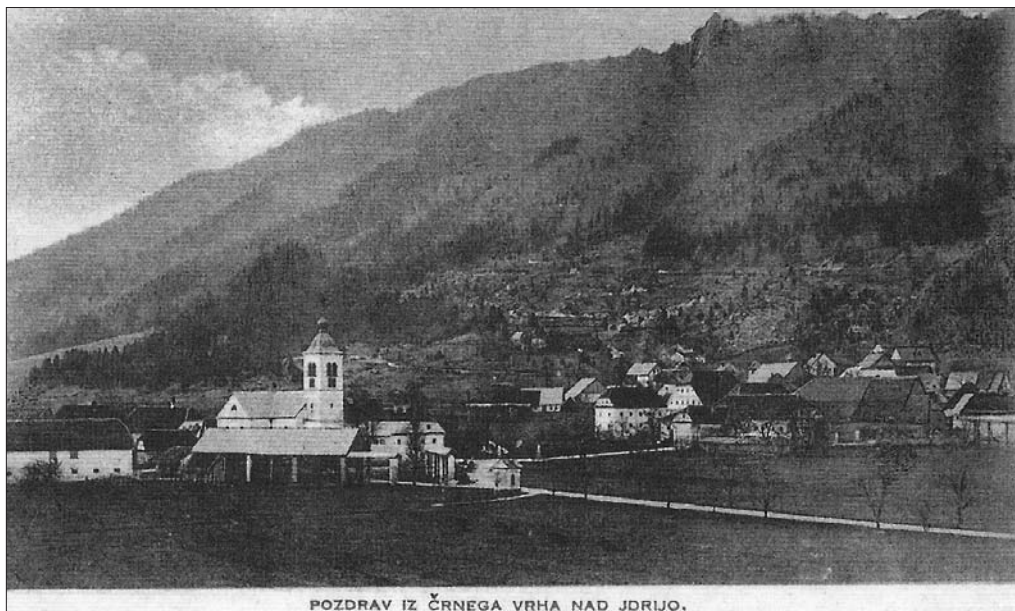
⁴ Prim. Grdina, *Nedokončana vojna*, str. 7–9.

⁵ Sekundarna literatura o civilni družbi med prvo svetovno vojno je nepregledna. Sintezo ugotovitev modernega zgodovinopisja prim. v *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society*.

⁶ Občina je poleg istoimenskega središnega naselja obsegala še nekatere manjše okoliške vasi in zaselke. Več o tem prim. v poglavju *Črni Vrh in njegova okolica pred začetkom prve svetovne vojne*.

⁷ Pod konceptom »domača fronta« moramo razumeti skupek socialnih in gospodarskih procesov, ki so zaznamovali zaledna območja v vojni udeleženih držav. Izraz se začne kot del vojne propagande oz. mobilizacije civilne družbe pojavljati že med samo vojno – od aprila 1917 v Angliji, kmalu zatem tudi v Nemčiji. Več o tem prim. Flemming in Ulrich, *Heimatfront*, str. 16–19.

⁸ Kragelj, *Cerkev in župnija sv. Jošta*, str. 6–7; prim. tudi Rudolf, *Uvod*, str. 14–17.

POZDRAV IZ ČRNEGA VRHA NAD JDRILJO.

Pogled na Črni Vrh pred prvo svetovno vojno (slikovni arhiv Vojnega muzeja Ivana Rudolfa).

glavarstvo v Logatcu, podrejeno deželnemu predsedstvu v Ljubljani.⁹ Cerkvoupravno sta Črni Vrh in njegova okolica dolgo spadala k župniji v Vipavi ter posledično k oglejskemu patriarhatu, po njegovi ukinitvi pa od leta 1751 k novoustanovljeni nadškofiji v Gorici.¹⁰ Škofijske meje so se v jožefinskem obdobju in na začetku 19. stoletja sicer pogosto spreminjale.¹¹ Območje Črnega Vrha je leta 1831 dokončno prišlo pod jurisdikcijo ljubljanskega knezoškofa, pod katero je ostalo vse do konca prve svetovne vojne, ko je bila vipavska župnija z vsemi podrejenimi duhovnjaki priključena ljubljanski škofiji.¹² Leta 1862 je vas postala samostojen vikariat, župnija pa je bila ustanovljena 16. decembra 1897 z aktom tedanjega ljubljanskega knezoškofa Jakoba Missie. Prvi župnik Ivan Abram je bil umeščen skoraj dve leti kasneje, 31. oktobra 1899.¹³

Črnovrško območje je kljub odročnosti v 19. stoletju zajel val sprememb, ki so do začetka 20. stoletja že temeljito preoblikovale vsakdanje življenje tu živečega prebivalstva. Modernizacija je dobila večji zagon po uvedbi ustave in politični liberalizaciji v 60. letih 19. stoletja. Njen prvi znanilec je bila leta 1830 ustanovljena šola, ki je bila leta 1887 razširjena v dvorazrednico.¹⁴ Sorazmerno dober gospodarski položaj, ki so ga zagotavljali predvsem dobri pogoji

za živinorejo,¹⁵ je omogočil naraščanje prebivalstva, ki pa je na začetku 20. stoletja očitno že doseglo svojo mejo. Ljudsko štetje je leta 1910 v občini namreč naštel 2056 prebivalcev, od tega v samem Črnem Vrhu 470.¹⁶ Številka predstavlja le približno 4-odstotno rast v primerjavi z osemdesetimi leti 19. stoletja, ko je učitelj Ivan Pipan še pisal o hitri rasti prebivalstva. Ljudsko štetje leta 1880 je namreč v občini naštel 1970 ljudi.¹⁷ Točno število prebivalcev na začetku vojne ni znano, vendar se od števila iz leta 1910 ni moglo bistveno razlikovati.

Z naraščajočo pismenostjo in gospodarskim napredkom¹⁸ je bilo tesno prepleteno društveno¹⁹ in politično življenje. Nekatera društva v Črnem Vrhu so se delila po svetovnonazorski pripadnosti, druga pa so skušala delovati bolj povezovalno.²⁰ V Črnem

⁹ *Spezialortsrepertorium von Krain 1910*, str. 64.

¹⁰ O ustanovitvi goriške nadškofije prim. Klinec, *Zgodovina goriške nadškofije 1751–1951*, str. 34–36.

¹¹ Podrobneje o spreminjanju cerkvoupravnih meja v 18. in 19. stoletju na Slovenskem prim. Dolinar et al., *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 122–125.

¹² Prav tam, str. 154.

¹³ Kragelj, *Cerkev in župnija sv. Jošta*, str. 7–8.

¹⁴ Pipan, Črni Vrh, str. 20.

¹⁵ Črnovrški nadučitelj Ivan Pipan je v geografsko-gospodarsko-kulturni skici vasi leta 1889 zapisal, da »so gospodarstva trdna, mnogo jih je celó zeló bogatih« (prav tam).

¹⁶ *Spezialortsrepertorium von Krain 1910*, str. 64.

¹⁷ Pipan, Črni Vrh, str. 20.

¹⁸ O tem zgovorno pričajo naporji za izgradnjo oz. posodobitev vodovoda, ki so prebivalce Črnega Vrha in okoliških vasi zaposlovali konec 19. in v začetku 20. stoletja. Rekonstrukcijo teh prizadevanj prim. v Mikuž, Vsakdanje življenje v Črnem Vrhu, str. 34–48.

¹⁹ Razvoj društvenega življenja ter njegov vpliv na gospodarski napredek, nacionalno diferenciacijo in politično delovanje sta bila deležna že številnih obravnav, ki spričo množice gradiva skorajda nujno ostajajo parcialne, največkrat omejene zgolj na eno društvo ali vas. V tem oziru velja glede na njeno sistematičnost in časovno obsežnost opozoriti na študijo delovanja društev na območju Kanalskega od začetka ustavne dobe do začetka prve svetovne vojne, ki jo je nedavno pripravil Robert Devetak. Prim. Devetak, *Društveno življenje*.

²⁰ Podrobno o društvenem življenju v Črnem Vrhu pred začetkom prve svetovne vojne prim. Mikuž, Vsakdanje življenje v Črnem Vrhu, str. 70–86.

Vrhu je sicer politično prevladovala klerikalno-socialno usmerjena Vseslovenska ljudska stranka, iz vrst katere je v času vojne prihajal tudi župan Ivan Raznožnik. Stranka je obvladovala občinski svet, a sta glasove v Črnem Vrhu redno dobivali tudi liberalna Narodno napredna stranka in socialistična Jugoslovanska socialdemokratska stranka.²¹ Ne glede na pretežno tradicionalno okolje so se na začetku stoletja tudi v teh odročnih krajih pojavili zametki kulturnega boja. Liberalne ideje je v vas (pričakovano) prinesel nadučitelj Frančišek Silvester (šolo v Črnem Vrhu je vodil od 1904 do 1908), ki se je zapletel v spor z župnikom Abramom. Med drugim se je demonstrativno izogibal udeležbe pri bogoslužju ob nedeljah in praznikih ter o tem pripovedoval otrokom v šoli, s čimer je, kot je zapisal župnik, »žali[l] verska čustva naših faranov«.²² Spor se je zaključil, ko je učitelj vas leta 1908 zapustil ter z družino odšel k Sveti Trojici pri Mokronogu.²³

Vpliv vojnih razmer na življenje v Črnem Vrhu

Prva svetovna vojna je izbruhnila 28. julija 1914 z vojno napovedjo Avstro-Ogrske Kraljevini Srbiji. V naslednjih dneh so se v vojno vključili še ostali evropski imperiji. Povod za začetek svetovnega spopada je bil atentat na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo, ki ju je 28. junija 1914 v Sarajevu ustrelil Gavrilo Princip, pripadnik revolucionarne organizacije Mlada Bosna.²⁴ Usodno novico je deželno predsedstvo v Ljubljani še istega dne telegramsko sporočilo okrajnemu glavarstvu v Logatcu, ki je naslednjega dne pisno obvestilo tudi župnijski urad v Črnem Vrhu.²⁵

Splošna mobilizacija je v nekaj dneh temeljito spremenila družbeno podobo v vseh vojskujočih se državah. Vojska Franca Jožefa je v treh tednih in pol iz mirnodobnih 450.000 narasla na 1.687.000 mož.²⁶ V začetku so vpoklicali obveznike, rojene med letoma 1872 in 1893. Vojaške obveznosti so bili opravičeni tisti, ki so opravljali pomembne službe za delovanje

državne uprave, vojske in gospodarstva.²⁷ Kot poroča župnijska kronika, je vest o mobilizaciji vas dosegla 26. julija 1914, ko je domačin Frančišek Rupnik v župnijski cerkvi ravno daroval novo mašo.²⁸

Poleg mobilizacije je z začetkom vojne vlada na Dunaju uvedla tudi druge izredne ukrepe. Sem sodijo predvsem suspenz zasedanj parlamenta in deželnih zborov, uvedba cenzure²⁹ ter razširitev pristojnosti vojaških sodišč, ki so pogosto zelo strogo nastopala proti pravim ali namišljenim nasprotnikom vojne in države.³⁰ Dostopni viri zaenkrat ne izkazujejo neposrednih posledic teh procesov v obliki sodnih oz. kazenskih postopkov v Črnem Vrhu in okolici, a iz njih lahko kljub temu razberemo nekatere odmeve. O tem priča zanimiv dopis, ki ga je okrajno glavarstvo v Logatcu 16. avgusta 1914 razposlalo vsem župnijskim uradom v okraju. Opozorilo je, da morebitni tujci in tudi domačini, ki bi bili protidržavno, protidinastično ali pacifistično nastrojeni, predstavljajo veliko nevarnost za državo v vojnih časih, zato je dolžnost vsakega dobrega državljana, da vsakršno tako ravnanje takoj prijavi oblastem. Kot posebno nevarni so bili izpostavljeni posamezniki, ki bi bili pristaši Srbije ali rusofilsko orientirani oz. bi zašli pod vpliv tuje propagande. Okrajni glavar je še posebej apeliral na duhovnike, ki so najbolje poznali domače razmere in politično prepričanje ljudi, naj se še posebej potrudijo pri odkrivanju sovražnikov države in mu seznam morebitnih sumljivih oseb sporočijo v roku 24 ur po prejemu razglasa.³¹

Mobilizacija, usoda vojaških obveznikov in begunci

Kako so ljudje sprejeli novico o mobilizaciji in začetku vojne? Stereotipno je danes pogosto razširjeno prepričanje, da je prebivalstvo vojno napoved navdušeno pozdravilo. Novejše raziskave podajajo bolj diferencirano sliko. Histerične in evforično bojaželjne množice so bile predvsem fenomen urbanega okolja, medtem ko sta na podeželju marsikje vladali resignacija in žalost.³² Sklepamo lahko, da se vzdušje ob začetku vojne v Črnem Vrhu ni bistveno razlikovalo od ostalih slovenskih vasi. Župnijska kronika poroča, da so vpoklicani možje in fantje naslednjega dne med navdušenim petjem domoljubnih pesmi na vozovih odpotovali proti Ljubljani.³³ Taki in podobni izrazi patriotskega navdušenja ne izključujejo občutkov strahu in negotovosti, temveč jih prej dopolnjujejo. S petjem in praznovanjem so vojaki in civilisti

²¹ Na volitvah v predstavniki dom cislajtanskega državnega zbora (*Abgeordnetenhaus*) leta 1911, ko je veljala splošna moška volilna pravica, je dobil kandidat VSLS Josip Gostinčar 234, kandidat NNS Ivan Sicherl 85, Anton Kristan kot kandidat JSDS pa 13 glasov. Prim. Arhiv župnije Črni Vrh (v nadaljevanju AŽČV), Župnijska kronika, leto 1911.

²² AŽČV, Dopisi, leto 1907.

²³ Mikuž, Vsakdanje življenje v Črnem Vrhu, str. 53.

²⁴ Pregled zgodovinopisnih teorij o razlogih za začetek vojne in vprašanju »vojne krivde« prim. v Lukan, Zgodovinopisje o prvi svetovni vojni, 16–25. Živahne razprave o teh vprašanjih sicer še potekajo. Pred nekaj leti je v strokovni javnosti veliko pozornosti vzbudil avstralski zgodovinar Christopher Clark, ki je kritično pretresel dolgo prevladujočo tezo Fritza Fischerja o odločilni vlogi Nemčije za začetek vojne (Clark, *The Sleepwalkers*). Sintetični pregled kompleksnega družbeno-političnega razvoja in meddržavnih odnosov v predvojni Evropi prim. v MacMillan, *The War that Ended Peace*.

²⁵ AŽČV, Dopisi, leto 1914.

²⁶ Watson, *Ring of Steel*, str. 73.

²⁷ Vodopivec, *Od Poblinove slovnice*, str. 155.

²⁸ AŽČV, Župnijska kronika, leto 1914.

²⁹ Podrobno o delovanju cenzure prim. Svolfšak, Slovenci.

³⁰ Podrobneje o uvedbi t. i. »vojne absolutizma« prim. Lukan, Habsburška monarhija, str. 96–97.

³¹ AŽČV, Dopisi, leto 1914.

³² Bobič, *Vojna evforija poleti 1914*, str. 14–16.

³³ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska.

Spominska tabla mobilizirancev iz Črnega Vrha (slikovni arhiv Vojnega muzeja Ivana Rudolfa).

zatirali strah pred prihodnostjo, izražali skupnostno solidarnost ter premagovali občutke izgube ob ločitvi od svojih najdražjih.³⁴

Med prvo svetovno vojno je bilo iz črnovrške občine vpoklicanih 438 obveznikov, ki so večinoma služili v 17. pehotnem polku »kranjskih Janezov« in 97. tržaškem pehotnem polku. Oba polka sta poleti in jeseni 1914 sodelovala v izredno krvavih bojih v Galiciji, ki so se za Avstro-Ogrsko končali s popolnim polomom.³⁵ Skladno s tem so že kmalu po začetku vojne v vas prišle prve novice o padlih. Iz črnovrške župnije je med vojno padlo v boju ali umrlo zaradi bolezni, ran in izčrpanosti 57 vojakov.³⁶ Stopnja smrtnosti je torej znašala približno 13 %. Podatkov o številu ranjenih nimamo. Domači o trpljenju svojih bližnjih vsaj do prvega dopusta niso izvedeli veliko. Vojaki so smeli domov poslati kratko dopisnico z natisnjenim besedilom »Zdrav sem in dobro se mi godi«,³⁷ pisma pa je cenzura strogo pregledovala.³⁸

Tudi domačini, ki so želeli pisati svojim bližnjim, ki so bili v vojnem ujetništvu v Srbiji ali Rusiji, so lahko pisali le kratka sporočila na poštnih karticah.³⁹

Odsotnost mobiliziranih moških se je odražala v vseh vidikih vaškega življenja. V kmečkem okolju je odsotnost velikega dela delovne sile neposredno negativno vplivala na kmetijsko proizvodnjo, kar je hkrati pomenilo drugačne delovne zahteve do žensk in otrok. Manj pogosto pomislimo na vpliv, ki ga je mobilizacija imela na družinsko življenje v ožjem pomenu besede.⁴⁰ Za Črni Vrh viri poročajo le o težavah, ki jih je povzročila odsotnost očetov pri vednjenju mladine. Oblasti so se v dopisih pritoževale, da se številni mladi potepajo, pijančujejo, kvartajo, zahajajo v javne hiše ipd. Poseben problem so bili mladi, ki so kamenjali vlake ter poskušali poškodovati brzojavne in telefonske proge. Takšno dogajanje je bilo očitno kar pogosto, saj ga okrajno glavarstvo v Logatcu večkrat omenja v okrožnicah. Deželna vlada Kranjske je

³⁴ Watson, *Ring of Steel*, str. 84.

³⁵ Podrobno o poletnih bojih v Galiciji leta 1914 prim. Glaise-Horstenau et al., *Österreich-Ungarns letzter Krieg*, str. 155–335.

³⁶ Poimenski seznam padlih in pogrešanih z navedenimi kraji in vzroki smrti prim. v Vončina in Mikuž, *Vojaki iz Črnega Vrha in okolice*, str. 235–239.

³⁷ Budkovič, *Bobinj*, str. 17.

³⁸ Cenzuri so bila načeloma podvržena vsa zasebna pisma, vendar zaradi prevelike količine ni bilo mogoče vseh pregledati. Zato so se cenzorji še posebej osredotočali na korespondenco z vojnimi ujetniki – domačimi v tujem ujetništvu in obrat-

no. Korespondenca vojnih ujetnikov je bila pomemben vir podatkov o razmerah v sovražnih državah, kar je vojska s pridom izkoriščala tudi v vojaških operacijah (Svoljšak, Slovenčič, str. 109–120).

³⁹ AZČV, *Dopisi*, leto 1915.

⁴⁰ Splošno o vplivu vojne na družinsko življenje prim. Hanna, *The couple*. Vojna na otroke ni vplivala le prek odsotnosti očetov in drugih moških sorodnikov, pomanjkanja hrane in drugih življenjskih potrebščin, temveč tudi skozi proces kulturne in gospodarske mobilizacije, prek katerega je država skušala tudi otroke vključiti v vojni napor (Pignot, *Children*, str. 31–36).

zato leta 1916 izdala poseben pravilnik, ki je mladoletnim (do 17. leta starosti) prepovedal gibanje po 21. uri, samostojno obiskovanje gostiln in vinotočev ter obiskovanje varietejev in kinematografskih predstav po 20. uri; prepovedano jim je bilo kartati na javnih krajih, kupovati tobak in cigarete, beračiti itd.⁴¹

Kmalu po začetku vojne so se pojavili prvi begunci – prebivalci, ki so morali zaradi frontnih črt zapustiti svoja bivališča in oditi v notranjost države.⁴² Prebivalstvo Črnega Vrha ni bilo nikoli evakuirano, zaradi kasnejše lege v frontnem zaledju pa vas tudi ni bila primerna za nastanitev večjega števila beguncev z vojnih območij dvojne monarhije. Vprašanje begunstva je zato za Črni Vrh in njegovo okolico le obrobnege pomena. Ne glede na to v virih zasledimo nekaj omemb prisotnosti beguncev. Leta 1914 so bili to predvsem begunci iz pravkar zasedene Galicije in Bukovine,⁴³ ki so jih oblasti nastanile tudi na Kranjskem. Za pomoč tem beguncem je v Ljubljani nastal poseben odbor, ki je zanje zbiral predvsem prostovoljne prispevke. Denarne prispevke so zbirali po vseh občinah in jih nato pošiljali deželnemu odboru v Ljubljano, ki jih je razdeljeval med pomoči potrebne. Darove v obliki ali živilih pa so razdeljevali kar med begunce, nastanjene v občini. O gmotnem položaju beguncev so se morali prepričati župani in poročati odboru, da bi pomoč dobili predvsem najpotrebnejši.⁴⁴

29. septembra 1914 je 20 beguncev iz Galicije prišlo v Črni Vrh.⁴⁵ Nastanjeni so bili pri zasebnikih in v župnišču, župnik pa jim je podaril tudi več kosov oblačil in čevljev. Pri županstvu so dobivali moko in druga živila ter oblačila, tako da naj bi bili po župnikovem mnenju z vsem preskrbljeni. Begunci naj z razmerami kljub temu ne bi bili zadovoljni. Julija 1915 so se vrnili v Galicijo, ki so jo centralne sile po veliki zmagi pri Gorlicah in Tarnowu znova zasedle.⁴⁶

Z vstopom Italije v vojno, ki se mu bomo podrobneje posvetili v nadaljevanju, je begunska usoda doletela tudi številne Slovence na Goriškem.⁴⁷ Itali-

janske in avstro-ogrske oblasti so namreč z območja ob obrambni črti in za njo takoj evakuirale večino prebivalstva. Župnijska kronika izrecno omenja, da je v Črni Vrh kot begunec prišel tedanji solkanski župnik Jakob Rejec z dvema sorodnicama. Sledilo mu je še približno 100 beguncev, ki so bili nastanjeni po okoliških vaseh. Nekateri od njih so se domov vrnili novembra 1917, drugi pa so ostali še celo leto 1918.⁴⁸ Natančnejša rekonstrukcija pogojev bivanja, odnosov z domačini ter vključitve v lokalno gospodarsko in kulturno življenje spričo pomanjkanja virov zaenkrat ni mogoča.

Črni Vrh kot frontno zaledje

Življenjske razmere v Črnem Vrhu so se bistveno spremenile po 23. maju 1915, ko je Kraljevina Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski. Vojna napoved je sledila podpisu londonskega sporazuma 26. aprila 1915,⁴⁹ ki je Italijo obvezoval vstopiti v vojno na strani antantnih sil in ji v zameno obljubljal t. i. »terre irredente« v okviru habsburške monarhije, Dodekanez, albansko pristanišče Valona in delež pri delitvi Osmanskega imperija.⁵⁰

Govorice o sporazumu so hitro pricurjale v javnost, tako da so se predvidevanja o prihajajoči vojni širila že pred samo vojno napovedjo.⁵¹ Že pred 23. majem 1915 nekateri dopisi, ki jih je prejelo tako nizko uradniško mesto, kot je bilo črnovrško županstvo, jasno kažejo, da je bila vojna le še vprašanje časa in da je poskušala država prebivalstvo na to pripraviti. Kranjski deželni glavar Ivan Šusteršič je 14. maja 1915 vsem županstvom izdal okrožnico, v kateri je oznanil, da je armadno poveljstvo ustanovilo posebne enote, t. i. cesarsko-kraljeve prostovoljne strelce,⁵² ter povabil vse moške in mladeniče, naj se jim priključijo. Strelci so bili namenjeni le obrambi lastne dežele ter zagotavljanju reda in miru. Ker je bila njihova naloga le obramba Kranjske, naj bi bili vpoklicani šele ob njeni neposredni ogroženosti. K strelcem so sprejemali tudi mladoletne osebe – pogoj za vstop je bila starost 17 let, mladoletni pa so potrebovali privolitve

⁴¹ AŽČV, Dopisi, leto 1916.

⁴² Vprašanje slovenskih beguncev v Avstro-Ogrski in Italiji je slovensko zgodovinopisje že sorazmerno dobro obdelalo. Prim. predvsem Svobljak, *Slovenski begunci v Italiji; Begunci* (ur. Beguš in Klavara); Prinčič, *V Brucku taborišču*. Omenjena dela navajajo tudi obsežno sekundarno literaturo in primarne vire.

⁴³ Avstrijske oblasti niso bile pripravljene na sprejem tako velikega števila beguncev. Do novembra 1914 jih je samo na Dunaj prišlo okrog 140.000, še 100.000 pa so jih v istem času sprejele druge dežele. Poseben problem pri sprejemu beguncev so bili antisemitski predsodki; po ocenah naj bi Judi predstavljali okrog 10 % omenjenih beguncev z vzhoda. Ogrska je npr. že na začetku vojne kategorično zavrnila sprejem judovskih beguncev (Herwig, *The First World War*, str. 96).

⁴⁴ AŽČV, Dopisi, leto 1914.

⁴⁵ Več podatkov o prisotnosti beguncev iz Galicije imamo iz bližnjega Godoviča. Prim. Podbersič, Begunci.

⁴⁶ AŽČV, Župnijska kronika, Vojna, Begunci.

⁴⁷ O izselitvah civilnega prebivalstva ob soški fronti prim. Devetak, »Razkropljeni smo...«, str. 325–329.

⁴⁸ AŽČV, Župnijska kronika, Vojna, Begunci.

⁴⁹ Podrobno o ozadju podpisa, določilih in posledicah sporazuma prim. Lipušček, *Sacro egoismo*.

⁵⁰ Grdina, *Svetovna vojna ob Soči*, str. 67–89.

⁵¹ Okrajno glavarstvo v Logatcu je tako npr. že 27. januarja izdalo županstvu razglas, v katerem je opozorilo na novice o bližajoči se vojni z Italijo, ki jih širijo nekateri koristolovci. Ti so hkrati nagovarjali ljudi, naj prodajo živino in premoženje, saj bo v vojni vse uničeno. Glavarstvo je županom naročilo, naj pomirjajo ljudi in takoj prijavijo vsakršno tako govorjenje. Naslednjega meseca je bilo izdano opozorilo o goljufivih trgovcih s konji, ki se poslužujejo iste metode (AŽČV, Dopisi, leto 1915).

⁵² Prostovoljni strelci ostajajo slabo poznan del zgodovine tega obdobja na Slovenskem. Nekaj osnovnih podatkov o strelcih prim. v C. kr. prostovoljni strelci na Kranjskem, *Slovenec*, 15. 5. 1915, str. 1. O vlogi Katoliške cerkve pri zbiranju strelcev prim. v Bobič, *War and Faith*, str. 61–65. Prim. tudi Pipan, Prostovoljni strelci.

staršev oz. skrbnika. Že 7. junija istega leta je deželni odbor prenehal z lastnim zbiranjem prostovoljnih strelcev in prepustil županstvu, da priglasitve naznanijo neposredno vrhovnemu poveljstvu prostovoljnih strelcev v Ljubljani.⁵³ Podatkov o uspehu omenjenega poziva v Črnem Vrhu ni mogoče najti.

Poleg tega je Šusteršič vse župane na Kranjskem opozoril, da bo njihovo občino morda zasedla sovražna vojska, in jim dal navodila, kako naj v takem primeru ravnajo. Županom je naročal, naj ne bežijo, temveč naj ostanejo na svojih mestih in pomirjujoče vplivajo na prebivalstvo. Hkrati jim je svetoval sodelovanje z novimi oblastmi in prepovedal kakršnekoli oborožen odpor. Okrožnica se konča z ne posebno prepričljivim zagotovitvom, da bo vsakršna zasedba sovražne vojske kratkotrajna: »Zvesto ljudstvo naj tedaj mirno in upapolno gleda v prihodnost in naj v morebitnem prihodu tuje armade ne vidi nič drugega kot mimogredoč dogodek, ki ne bo zapustil v deželi nikakršnih trajnejših sledov.«⁵⁴ Vsebinska okrožnica je razumljiva glede na tedanje vojaške načrte, ki so predvidevali začetni umik vse do reke Save. General Svetozar Borojevič kot poveljnik novoustanovljene 5. armade se je nato odločil za obrambo na reki Soči, pri čemer je upošteval tudi moralno škodo, ki bi jo prinesla izguba oz. opustošenje velikega dela državnega ozemlja.⁵⁵ S to odločitvijo, ki so jo nato dopolnili prvi vojaški obrambni uspehi ob Soči,⁵⁶ se je Črni Vrh znašel v vojnem zaledju.

Med vojno je bila habsburška monarhija razdeljena na zaledje (»Hinterland«) in vojno območje (»Kriegsgebiet«). Že v začetku vojne sta bili ustanovljeni vojni območji na mejah s Srbijo in Rusijo, tik pred italijansko vojno napovedjo pa še na meji z Italijo. Delilo se je na širše in ožje vojno območje. Vsa Kranjska je spadala v ožje vojno območje, ki se je dalje delilo na etapno območje (»Etappenbereich«), kamor je sodila tudi občina Črni Vrh, in območje vojnih operacij (»Operationsbereich«). Ti dve območji je delila t. i. »kordonska črta«, ki je potekala po liniji Jesenice–Bohinjska Bela–Bohinjska Bistrica–Podbrdo–Cerkno–Idrija–Col–Ajdovščina–Vipava–Divača–Prem–Ilirska Bistrica–Jelšane–Bakar. Vojska je imela na področju vojnih operacij absolutno oblast. Na etapnem območju je vladala vojaška oblast, vendar so še vedno delovali tudi civilni organi pod vojaškim nadzorom. Stiki med vojsko in civilno

oblastjo (županstvu) so potekali prek etapnih štacijskih poveljstev, ki so jih ustanovili v pomembnejših krajih. Gibanje civilnega prebivalstva je bilo močno omejeno. Za potovanje v zaledje je bilo treba imeti potni list, polnoletne osebe so pri sebi vedno morale nositi tudi potrdilo o istovetnosti.⁵⁷ Prehod kordonske črte je bil mogoč le s posebnim dovoljenjem, ki ga je izdalo etapno poveljstvo 5. armade. Kdor je potoval izven političnega okraja, je moral imeti dovoljenje za potovanje, ki so ga izdajala okrajna glavarstva. Ob velikih vojaških premikih ali ofenzivnih operacijah je bilo gibanje civilnega prebivalstva izven območja popolnoma prepovedano, javni promet pa ustavljen. Ves poštni promet na bojnem področju je nadzorovala vojaška cenzura.⁵⁸ Na tem območju je imelo vse pristojnosti vojaško sodstvo. K deliktom, ki so jih obravnavali po hitrem postopku, je sodilo poškodovanje telegrafskih ali telefonskih žic in železniških naprav. Za poškodovanje teh naprav so postale kazensko odgovorne občine.⁵⁹

Vojaška prisotnost v Črnem Vrhu in njen vpliv na življenje domačinov

Območje okrog Črnega Vrha ni ležalo v neposredni bližini fronte na Soči, vendar je bilo pomembno kot preskrbovalna točka, saj sta skozi vas vodili pomembni cestni povezavi proti Ajdovščini ter skozi Zadlog do Trnovskega gozda in planote Banjšica. Prvi vojaki so v vas prišli julija 1915. To je bil telefonski oddelek, ki je napeljal telefonsko zvezo do Idrije. Seznam vseh enot, ki so se zadrževale ali se vsaj pomikale skozi vas, še ni raziskan. Nekatere pomensko omenja župnijska kronika – avgusta sta se v vasi in okolici zadrževala bataljona Dalmatincev iz 23. in 37. domobranskega polka, ki sta se tu ustavila na pohodu proti Soči. Nato so prihajali novi in novi bataljoni, ki so se v Črnem Vrhu in okolici ustavljali na pohodih proti bojišču. V vasi so takoj po prihodu vojakov ustanovili okrevališče za lažje ranjene ali bolne vojake.⁶⁰ Naslednje leto so v Črnem Vrhu ustanovili etapno štacijsko poveljstvo, prek katerega je potekala komunikacija med vojaškimi oblastmi in županstvom. Uradne prostore je imelo v bivših prostorih katoliškega izobraževalnega društva. Za stanovanje je župnik poveljniku odstopil eno sobo v župnišču; tu so stanovali tudi njegovi nasledniki, in sicer vse do novembra 1917, ko se je fronta preselila na reko Piavo in je vojska zapustila Črni Vrh.⁶¹

⁵³ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁵⁴ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁵⁵ Grdina, *Svetovna vojna ob Soči*, str. 104–106.

⁵⁶ Zanimanje za soško fronto je od osamosvojitve Slovenije dalje doživelo sunkovit vzpon. Posledica tega so tudi številna zgodovinopisna dela, ki segajo vse od preglednih sintez do monografij, posvečenih posameznim geografskim odsekom bojišča ali različnim vidikom bojevanja. Kvalitetna raven publikacij sega vse od strogo znanstvenih do poljudnih del. Kot poljuden uvod v to tematiko prim. Simić, *Po sledeh soške fronte*. Strnjeno o soški fronti prim. Svöljšak, *Soška fronta*; obsežnejši znanstveni pregled prim. v Schindler, *Isonzo*.

⁵⁷ Oblasti so se bale vohunov, pa tudi pobeglih vojnih ujetnikov. Ta pojav je bil precej pogost, o čemer piše tudi dopis glavarstva v Logatcu, ki opozarja na nevarnost pobeglih ujetnikov (predvsem Rusov) ter na kaznivost kakršnekoli pomoči ujetnikom na begu (AŽČV, Dopisi, leto 1915).

⁵⁸ Budkovič, *Bobinj*, str. 25; AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁵⁹ Guštin, *Soška fronta*, str. 67.

⁶⁰ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Vojaštvo v Črnem vrhu.

⁶¹ Prav tam.

Upravnik postaje žičnice v Zadlogu (slikovni arhiv Vojnega muzeja Ivana Rudolfa).

Kakšni so bili odnosi med vojaki in domačini in kako je prisotnost spremenila njihov vsakdan? Civilisti so bili deležni številnih omejitev. Vojaki so npr. imeli strelske vaje, in sicer vsak dan od 17. do 19. ure. Civilisti so se morali območja strelišča takrat izogibati. Poleg tega so morale biti vse gostilne ob 20. uri zaprte, prepovedano pa je bilo cerkveno in vsakršno drugo zvonjenje. Vojska je ponovila tudi prepoved zadrževanja tujcev na tem območju; tujci so se morali priglasiti pri županstvu ter poročati o svojem stanju in namerah.⁶² Do najbolj tragične posledice vojaške prisotnosti je prišlo 2. septembra 1917, ko je v nesreči umrl desetletni deček Vinko Volčina. Vojaki so pregledovali vagon pušk, ki je prišel po poljski železnici, otrok pa jih je opazoval. Med pregledovanjem se je ena izmed pušk nesrečno sprožila in strel ga je zadel naravnost v srce.⁶³

Vojaška dejavnost je povzročila tudi veliko materialne škode. Vojaški konji in vozovi so poteptali in uničili več travnikov, gospodarsko so bile uničene tudi tiste površine, kjer so vojaki postavili stroje za žičnico, železniško prog,⁶⁴ skladišča za strelivo

in živež ter hleve za konje. Za potrebe bolnišnice in prebivališča častnikov je vojska zasedla več hiš, ki jih njihovi lastniki takrat niso mogli uporabljati. Veliko škode je vojska povzročila tudi v gozdovih med gradnjo železnice, žičnic in ceste proti Otlici.⁶⁵

Vojaška prisotnost je pomenila večje tveganje za razmah nalezljivih bolezní. Zaradi masovnih premikov prebivalstva, neustreznih higienskih razmer in bojev so velike vojne še posebno ugodno okolje za širjenje nalezljivih bolezní in epidemij. Posebno izpostavljeni so bili vojaki na fronti, bolezni pa so se zaradi stikov z njimi širile tudi na civilno prebivalstvo. Med prvo svetovno vojno so bili razširjeni tifus, kolera, gríza, koze, malarija, pegasti tifus in spolno prenosljive bolezni.⁶⁶

Nevarnost je bila v Črnem Vrhu še večja, ker je bila tu postavljena vojaška bolnišnica, v kateri so se zdravili ranjenci s soške fronte. Z deli so začeli 21. septembra 1916. Za ta namen so zasedli šolsko poslopje in gasilski dom, vse večje hiše v vasi pa so morale odstopiti spodnje prostore. Poleg tega so postavili še več barak za ranjence. Ranjence je bilo v času večjih ofenziv toliko, da so jih morali namestiti tudi v cerkev. Poleg zdravstvenega osebja je imela vsaka vojaška bolnišnica svojega kurata, ki je spovedoval ranjene, maševal v bolnišnici in vodil evidenco o umrlih.⁶⁷ O tem je tudi obveščal svoje.⁶⁸

Po ustanovitvi bolnišnice je bilo potrebno tudi vojaško pokopališče za pokop ranjencev, umrlih med zdravljenjem. V Črnem Vrhu sta bili postavljeni kar dve. Prvo je bilo zraven predvojnega pokopališča (tu je bilo pokopanih približno 70 padlih), a je kmalu postalo premajhno. Drugo pokopališče je ležalo zraven ceste proti Godoviču. Del pokopališča ni bil blagoslovljen, zato so tu pokopavali »Žide in Turke«, kot je slikovito zapisal župnik Abram.⁶⁹

predore in portale na novi trasi. Prvotni načrti so predvidevali gradnjo predora iz Črnega Vrha do Cola in potem nadaljevanje proge do Ajdovščine. Nova rapalska meja je železniško progno presekala na dvoje, saj je meja med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS potekala prav pri Hotedršici. Železnico so podrli. Splošno o tej tematiki prim. Schaumann, *Die Bahnen*, str. 167–170. Podrobneje o značilnostih železnice in gradbenih načrtih prim. Colja, *Vojaške železnice v naših krajih*.

⁶⁵ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Žrtve vsled vojske.

⁶⁶ Šimac in Keber, *Patriae ac humanitati*, str. 155.

⁶⁷ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Vojaštvo v Črnem vrhu.

⁶⁸ Intervju z Ivanom Rudolfom, 25. avgust 2012. Na delovanje vojnih kuratov se je ohranil tudi materialni spomin – domačin Ivan Rudolf hrani mašne plašče in prenosni oltar z vsemi liturgičnimi potrebščinami, ki jih je eden izmed kuratov pustil v župnišču.

⁶⁹ Pokopališče v Črnem Vrhu je privedlo do zanimivega verskega incidenta, ki zgovorno priča o težko predvidljivih posledicah prihoda drugih ver in kultur v tradicionalno okolje. Po določilih škofijskega ordinariata so na blagoslovljenem pokopališču smeli pokopavati nekatoliške kristjane, ne pa tudi nekrščene padle. 29. maja 1917 so na katoliškem delu pokopališča pomotoma pokopali padlega judovskega vojaka Juliusa Kohna. S tem je bilo pokopališče po tedanjem nauku Katoliške cerkve profanirano. Župnik je zahteval, da se Juda takoj izkoplje in prenese na neblagoslovljen del pokopališča,

⁶² AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁶³ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Žrtve vsled vojske.

⁶⁴ Poljska ozkotirna železniška progna na konjski pogon skozi Črni Vrh je največji vojaški gradbeni poseg na širšem območju Črnega Vrha med prvo svetovno vojno. Proga je bila zgrajena z namenom oskrbe vojaštva na soški fronti; speljana je bila od železniške postaje v Logatcu skozi Kalce, Hotedršico, Godovič, Črni Vrh in Zadlog proti Trnovskemu gozdu. Graditi so jo pričeli 15. avgusta 1916; dokončana je bila že 29. novembra istega leta, do Črnega Vrha oziroma Zadloga pa že 9. septembra. Podobno kot številne druge transportne poti v zaledju soške fronte so jo zgradili večinoma ruski vojni ujetniki. V Črnem Vrhu je bila razkladalna postaja in začetna postaja žičnice, s katero so vojaški material tvorili do Cola in nato po cesti odpeljali v Ajdovščino. Za naraščajoče potrebe fronte poljska železnica kmalu ni več zadostovala, zato se je 9. aprila 1917 začela gradnja na novo trasirane in razširjene običajne železniške proge, po kateri naj bi vozile generatorske lokomotive. Proga je bila dokončana le do Črnega Vrha, saj so se po uspešni oktobrski ofenzivi 1917 železniške čete umaknile. Dela je prevzelo podjetje Redlich und Berger, ki je nadaljevalo z delom vse do konca vojne ter dokončalo nekatere

Oblasti so širjenje boleznih poskušale omejiti z obveznim in sistematičnim cepljenjem prebivalcev in vojakov. Na območju Črnega Vrha je dokumentiranih več omemb cepljenj proti kozam.⁷⁰ Poleg tega so oblasti izdajale informativne plakate o najpomembnejših nalezljivih boleznih in jih pošiljale na županstva, ki so potem osveščala prebivalstvo. Letake so izdali tako v nemščini kot v slovenščini. Tako je prišel 23. oktobra 1915 v Črni Vrh plakat o značilnostih in nevarnostih kolere. Za razširjanje informacij o koleri so se obrnili tudi na župnijski urad, ki naj bi priporočil cepljenje.⁷¹

Junija 1916 je obstajala velika nevarnost tifusa, zato so cepili vojake in vse prebivalce. Hkrati je bila ustanovljena zdravstvena komisija, ki so jo sestavljali vojaški poveljnik, zdravnik, župnik in župan. Komisija je skrbela predvsem za red in čistočo med nastanjenimi vojaki. Vojaki so imeli svoj pralni prostor ob potoku zraven župnišča. Tu so prali perilo in se kopali; župnik Abram se pritožuje, da so pri kopanju posebno Madžari veliko premalo pazili na dostojnost in sramežljivost, kar nas privede do druge bolezenske grožnje, in sicer do nevarnosti prenosljivih spolnih boleznih. Oblasti so se te nevarnosti dobro zavedale in so županstvom, kjer so bile železniške postaje ali večji vojaški tabori, izdale navodila o ravnanju za preprečevanje širjenja spolnih boleznih. V okviru tega delovanja so župani morali nadzorovati in orožništvu naznanjati »lahkožive ženske«, še posebno tujke, ter mu pomagati nadzorovati prenočišča in gostilne, ki so bile na slabem glasu. Skrb glede tega nikakor ni bila odveč, saj je župnik poročal, da so se posebno madžarski vojaki izkazali kot veliki »zapeljivci«, tako da je prišlo do več razmerij med vojaki in domačimi dekleti.⁷²

Ob koncu vojne je med septembrom in decembrom 1918, ko so se umikajoči vojaki vračali s fronte, Kranjsko zajela epidemija španske gripe. Epidemija je bila med najhujšimi v zgodovini, saj število žrtev ocenjujejo od 50 do 130 milijonov.⁷³ Epidemija je močno prizadela tudi Črni Vrh, saj je tu za špansko gripo umrlo 25 prebivalcev.⁷⁴ Število vseh obolelih ni znano, posledično tudi ne stopnja smrtnosti.

kar so 2. novembra 1917 tudi storili. Pokopališče je bilo 14. novembra rekoncilirano (AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Vojaško pokopališče).

⁷⁰ Prvo zabeleženo cepljenje je potekalo 26. avgusta 1915, ponovljeno pa je bilo tudi v naslednjih dveh letih. Odraslim je bilo cepljenje močno priporočeno, vendar ni bilo obvezno. O cepljenih so vodili natančno evidenco – šolski nadzornik za otroke in mladino, župan ali njegov namestnik pa za odrasle. En teden po cepljenju so se vsi cepljeni morali dati pregledati. Poleg tega so redno cepili novorojence, katerih podatke je posredoval župnijski urad. Kljub temu lahko iz zapisa sklepamo, da je bilo število cepljenih v vsem okraju majhno, zato je nevarnost kužnih boleznih ostajala prisotna (AŽČV, Dopisi, leta 1915–1916).

⁷¹ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁷² AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Skrb za zdravje vojakov in prebivalstva.

⁷³ Šimac, Keber, *Patriae ac humanitati*, str. 155.

⁷⁴ AŽČV, Mrliška knjiga, leto 1918.

Bilo bi napačno, če bi iz povedanega dobili vtis, da je vojaška prisotnost civilnemu prebivalstvu prinesla zgolj gorje in težave. Zdi se, da nam tak vtis podaja predvsem narava ohranjenih virov, ki večinoma poročajo o težavah in njihovem odpravljanju. Ne smemo pa pozabiti, da so obstajale tudi pozitivne zgodbe oz. primeri sodelovanja in medsebojne pomoči. Častniki in vojaki so bili domačinom večinoma naklonjeni in so jim poskušali pomagati. Z vojaškimi konji so jim pomagali obdelovati polja, voziti drva itd. Župnik Abram je za vojake imel redne maše, ki so se jih množično udeleževali. Nasploh je v župnijski kroniki njihova pobožnost zelo pohvaljena, saj se jih je večina redno udeleževala verskih obredov ter prejela zakramente.⁷⁵

Vključitev civilnega prebivalstva v vojni napor

Do tedaj neslutena mobilizacija civilne družbe v vojni napor je eden tistih dejavnikov, zaradi katerih je prva svetovna vojna tako pomembna cezura novejši zgodovini. Mobilizacija vseh človeških in materialnih virov je bila še posebej nujna in posledično radikalna na strani t. i. centralnih sil, ki so se z začetkom vojne znašle v »jeklenem obroču« gospodarsko močnejših antantnih držav. Angleški zgodovinar Alexander Watson je izpostavil, da prav načini mobilizacije civilne družbe za vojne cilje ter njene mnogotere posledice predstavljajo temeljna vprašanja, s katerimi se morajo danes soočiti zgodovinarji tega obdobja.⁷⁶ Čeprav so odločitev za vojno sprejele maloštevilne politične elite vpletenih držav, vključitev celotne civilne družbe v vojni stroj, trdi Watson, nikakor ni bila zgolj gola impozicija moči »od zgoraj navzdol«. Njen bistven del so tudi strategije, s katerimi so vlade ohranjale konsenz za nadaljevanje vojne, ter vloga intermedialnih institucij civilne družbe, kot so npr. dobrodelna in druga društva, sindikati, verske skupnosti itd., pri njeni mobilizaciji. Po vojaških neuspehih in naraščanju vsesplošnega pomanjkanja so zato bili potrebni vedno bolj sofisticirani načini propagande za vzdrževanje nadaljnje pripravljenosti za sodelovanje pri vojnem naporu. A po drugi strani so lahko prav omenjeni dejavniki sprožili gnev in maščevalna čustva, ki so služila kot pomemben katalizator za še močnejšo (samo)mobilizacijo.⁷⁷

Civilna družba oz. »domača fronta« je bila v vojni napor vojskujočih se držav (samo)mobilizirana na najrazličnejše načine. Sem lahko uvrstimo demonstracije civilnega prebivalstva v podporo vojni,⁷⁸

⁷⁵ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Služba božja vojakov.

⁷⁶ Watson, *Ring of Steel*, str. 1–3.

⁷⁷ Prav tam, str. 3–4.

⁷⁸ O tem pričajo tudi ohranjeni spomini domačina Filipa Kosmača iz Zadloga, ki je bil ob napovedi mobilizacije med sluzenjem vojaškega roka v vojašnici v Trstu. Kosmač se spominja, da se je pred njihovo kasarno zbrala navdušena množica, ki je ob prepevanju cesarske himne in koračnic vpila proti-

umetniška in propagandna dela,⁷⁹ delovanje verskih skupnosti, ki so vojni podelile sakralno sankcijo⁸⁰ ipd. Predvsem pa je bila civilna družba nepogrešljiv del vojnega napora na gospodarskem področju oz. pri zagotavljanju čedalje večjih količin orožja in drugega vojaškega materiala.

Vključitev oz. vsaj poskuse vključitve civilnega prebivalstva v vojni napor lahko na primeru Črnega Vrha spremljamo vse od začetka vojne. V nadaljevanju se bomo posvetili predvsem trem področjem delovanja, in sicer vlogi Katoliške cerkve kot najpomembnejše civilnodružbene institucije, spremembam na gospodarskem področju ter različnim nabirkam za vojne in dobrodelne namene. O omenjenih področjih obstaja največ ohranjenih virov, kar pa ne pomeni, da je s tem zajeto celotno dogajanje. Nekateri osamljeni viri govorijo o eklektičnih načinih mobilizacije prebivalstva, ki jih težko uvrstimo v katerega od omenjenih sklopov. V tem pogledu je zanimiv dopis, ki ga je logaški okrajni glavar Karel Ekel leta 1915 poslal župniku Abramcu v Črnem Vrhu. V njem je opozoril, da tisk v ZDA o Avstriji in razmerah v njej poroča zelo neugodno. Zato je župnika zaprosil, naj farane, ki imajo sorodnike v Združenih državah, spodbudi, da se v pisemskih stikih zavzamejo za stvar centralnih sil in pozitivno poročajo o položaju v državi. Omenjena akcija je potekala po vsej dvojni monarhiji.⁸¹

Medvojno delovanje Katoliške cerkve v Črnem Vrhu

Katoliška cerkev je bila na Črnovrškem v času prve svetovne vojne brez dvoma najpomembnejša institucija⁸² civilne družbe, ki je posledično odigrala pomembno vlogo v medvojnem času. Pri razumevanju delovanja Cerkve na Slovenskem je treba najprej upoštevati tradicionalno tesen odnos med Cerkvijo in habsburško dinastijo, splošne postulate tedanje katoliške (politične) teologije, (rušilen) vpliv vojnih razmer na tradicionalne družbene odnose ter različne

osebno pogojene odzive predstavnikov kleriške hierarhije in laikov.

Kljub načelnemu univerzalizmu in dejstvu, da so se med prvo svetovno vojno med seboj spopadale tudi večinsko katoliške države, se je večina katoliške duhovščine sprva aktivno vključila v vojni napor svojih držav. Na tako odločitev je vplivalo dejstvo, da je bila vojna razumljena kot pravična božja kazen za grehe materializma, skepticizma in zavračanja Boga, ki bo ljudi skozi trpljenje pripeljala k spreobrnitvi in pokori.⁸³ Poleg tega je v Avstriji tradicionalna povezanost med katolicizmom in habsburško dinastijo, ki se je uveljavila v času protireformacije, brez dvoma vplivala na to, da je avstrijski episkopat popolnoma podprl vojno napoved Srbiji. Slovenski škofje so ultimatum Srbiji in sledečo vojno napoved tolmačili kot pravično obrambno vojno, ki je skladna s klasičnimi postulati katoliške teologije. Hkrati pa je vojna, kot je v svojem prvem medvojnem pastirskem pismu zapisal ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič, tudi čas molitve, pokore in duhovne preнове. Skladno s tem so ob začetku vojne po vseh slovenskih župnijah potekale številne maše, procesije in druge pobožnosti, večina vojakov se je pred odhodom na fronto spovedala in prejela obhajilo.⁸⁴

Kako se je omenjeno delovanje Cerkve kazalo v Črnem Vrhu? Župnijo je ves čas vojne vodil župnik Ivan Abram, zamenjalo pa se je več kaplanov; Alfonzu Zavrlu sta sledila Ivan Kramarič in Alojzij Lesar.⁸⁵ Ohranjeni viri jasno potrjujejo velik vpliv župnika Abrama na medvojno življenje v Črnem Vrhu. O tem zgovorno pričajo v župnijskem arhivu ohranjeni dokumenti, ki se dotikajo vseh področij javnega življenja. Vojaške in civilne oblasti so se na župnika redno obračale z različnimi prošnjami in obvestili. Dopisi najpogosteje zadevajo obveščanje prebivalstva o novih vojaških in civilnih predpisih. Poleg tega so oblasti pričakovale, da bo župnik svojo avtoriteto izkoristil za vplivanje na farane oz. jih spodbudil k sodelovanju pri raznih nabirkah in drugih akcijah.

Podobno kot druge župnije po Avstriji se je torej tudi črnovrška aktivno vključila v vojni napor. Že 29. julija 1914 je škofijski ordinariat v Ljubljani župniji v Črnem Vrhu poslal navodila glede posebnih ukrepov v vojnem času. Župnik je moral naslednjo nedeljo ljudi opozoriti, da so železnice s pričetkom vojne strogo vojaško zastražene in da imajo stražarji ukaz streljati ob najmanjšem povodu. Poleg tega je knezoškof Anton Bonaventura Jeglič naročil, naj se izvede več verskih obredov za ugoden razplet vojne. Vsako

srbska gesla. Demonstranti so poleg tega skušali razbiti hišo srbskega konzula (Kosmač, Dnevnik, str. 197–198). Splošno o dogajanju v Trstu po sarajevskem atentatu prim. v Klbljan, Od Trsta do Sarajeva in nazaj.

⁷⁹ Povezave med vojno in umetniškim izražanjem so kompleksne. Čeprav so danes umetniška dela, ki niso negativno nastrojena do vojne, v veliki meri tabuizirana, to še ne pomeni, da niso številni tedanji umetniki vsaj na začetku vojno podpirali in v vojnem naporu svojih držav aktivno sodelovali s svojimi deli (Becker, Arts, 504–518).

⁸⁰ Splošno o vlogi verskih skupnosti ter vplivu vojne nanje prim. Gregory, Beliefs and religion.

⁸¹ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁸² Izraz ni najbolj posrečen, saj implicira, da Katoliško cerkev sestavlja le kleriška hierarhija, organizirana v formalne strukture, kar tudi po njenem lastnem razumevanju ne drži. Zavedajoč se tega dejstva se razprava v tem poglavju omejuje predvsem na »formalno« delovanje črnovrške župnije, tj. župnika in kaplanov, o katerem viri večinsko poročajo.

⁸³ Gregory, Beliefs and religion, str. 420–421.

⁸⁴ Temeljno študijo o Katoliški cerkvi na Slovenskem med prvo svetovno vojno je pripravila Pavlina Bobič. O tolmačenju značaja vojne ter podpori vojnega napora poleti 1914 prim. Bobič, *War and Faith*, str. 28–44. Splošno o delovanju Katoliške cerkve na Slovenskem med vojno prim. tudi Granda, Prva svetovna vojna.

⁸⁵ AŽČV, Kronika Župnije Črni Vrh, Vojska.

Župnijska cerkev sv. Jošta leta 1866. Cerkvi so med letoma 1873 in 1875 prizidali še dve stranski kapeli (arhiv Župnije Črni Vrh).

nedeljo popoldne naj se v ta namen molijo litanije vseh svetnikov, vernike naj se k udeležbi posebej povabi in se jih spodbuja tudi k molitvi doma, podobne prošnje pa naj se molijo tudi med rednimi mašami.⁸⁶

Iz župnijske kronike je razvidno, da se je črnovrška župnija z molitvijo in drugimi verskimi aktivnostmi ves vojni čas aktivno vključevala v vojna prizadevanja. Ob zmagah avstro-ogrske armade so v župniji potekala slavnostna zahvalna bogoslužja,⁸⁷ poleg tega pa so za srečen izid vojne redno potekale tudi druge pobožnosti. Po litanijah so npr. večkrat molili rožni venec in križev pot za vojake, vsako prvo nedeljo v mesecu pa je za srečen izid vojne in skorajšnji mir potekala procesija s kipom rožnovenske Device Marije. 24. maja 1916 je župnija organizirala dobro obiskano romanje v bližnjo Spodnjo Idrijo.⁸⁸

Kako je vojna vplivala na versko življenje faranov? Tradicionalne verske prakse so bile v času vojne podvržene nekaterim omejitvam. Z začetkom vojne je bilo namreč močno omejeno organiziranje javnih shodov, kamor so oblasti prištevale tudi romanja. Ta so bila dovoljena le z vnaprej izdanim dovoljenjem oblasti.⁸⁹ Na splošno pa lahko vsaj na začetku vojne govorimo o strmem porastu udeležbe pri mašah in drugih pobožnostih.⁹⁰ Ne glede na prevladujoči cerkveni diskurz o kazni, pokori in odrešenju se zdi, da je večina ljudi v udeležbi pri pobožnostih iskala predvsem uteho v negotovih časih.⁹¹ Nadaljevanje vojne morije, ki ji ni bilo videti konca, je zato pri marsikom

zamajalo avtoriteto katoliških duhovnikov in verska prepričanja. Širil se je občutek razočaranja in brezupa.⁹² Nekateri odmeve o teh spremembah najdemo tudi v Črnem Vrhu. Župnik Abram je v župnijski kroniki namreč zapisal, da je vnema posvečevanja praznikov med vojno nekoliko upadla, kar naj bi bila posledica hujskanja zoper duhovščino in splošnega pomanjkanja. Manj ljudi je tudi prejemale obhajilo.⁹³

Brez dvoma je med vojno precej zamrlo katoliško društveno življenje, kar je bila delno posledica mobilizacije velikega dela moškega prebivalstva ter s tem povezanega spremenjenega ritma življenja v vasi, delno pa tudi neposrednega vpliva vojaške prisotnosti. Katoliško izobraževalno društvo in telovadno društvo Orel sta namreč izgubila svoje prostore, ki jih je zasedla vojska. Veliko članov je bilo mobiliziranih. Nekoliko drugačna je bila situacija pri ženskem katoliškem društvu. Marijina družba za dekleta je med vojno namreč aktivno nadaljevala s svojo dejavnostjo.⁹⁴ Članice so skoraj vsako nedeljo popoldne opravljale molitveno uro za srečen izid vojne, 30. maja 1915 pa so sodelovale tudi pri blagoslavljanju zastav v bližnjem Godoviču.⁹⁵ V vasi je pred vojno deloval tudi Tretji red sv. Franciška, vendar o njegovem delovanju ni podatkov.

Poleg molitve so župnije med vojno organizirale različne oblike materialne pomoči, predvsem nabirke za vojake in njihove družine. Nekateri med njimi župnijska kronika izrecno omenja. Na območju Črnega Vrha je jeseni 1915 župnik pri Svetih treh kraljih Janez Miklavčič po vaseh nabiral suho sadje, druga živila in denar za rekonvalescente in ranjene vojake. Veliko so darovali tudi sami duhovniki. Župnik Abram je zapisal, da je osebno prispeval več kot 1000 kron in več oblačil za begunce, vojne vdove in sirote. Deloval je tudi v Zavodu za preskrbo z žitom v Ljubljani in ljudem pomagal pridobiti semensko žito, revnim pa tudi hrano. Župnik in kaplani so sestavljali pisma podpore za revne, pisali pisma ujetnikom ter jim pošiljali denar.⁹⁶

Specifičen vidik vpliva vojne na versko življenje v vasi predstavlja zaplenba cerkvenih zvonov. Spričo velikega pomanjkanja barvnih kovin so oblasti po vsej državi zaplenile cerkvene zvonove, ki so bili nato pretopljeni. Februarja 1917 so vojaki vzeli veliki (tehtal je 1180 kg) in srednji (740 kg) zvon, septembra istega leta pa še mali zvon (395 kg). Župnija je za zvonove dobila odškodnino v skupni vrednosti 9260 kron. Kupnino so vložili v vojna posojila. Namesto

⁸⁶ AŽČV, Dopisi, leto 1914.

⁸⁷ Tako na primer po ponovni zasedbi Lvova/Lemberga, glavnega mesta avstrijske Galicije, leta 1915 (AŽČV, Dopisi, leto 1915).

⁸⁸ AŽČV, Kronika Župnije Črni Vrh, Vojska, Pobožnosti ob času vojske.

⁸⁹ Kljub temu pa prepoved ni bila popolnoma upoštevana: okrajno glavarstvo v Logatcu je vsem županstvom poslalo razglas, v katerem je opozorilo, da se je avgusta 1914 iz Kranjske priredilo nedovoljeno romanje v drugo kronovino, zato so ga oblasti razgnale (AŽČV, Dopisi, leto 1914).

⁹⁰ Bobič, *War and Faith*, str. 32, 141–145.

⁹¹ Gregory, *Beliefs and religion*, str. 422.

⁹² Strauß, *Kirche und Religiosität*, str. 253–254.

⁹³ AŽČV, Kronika Župnije Črni Vrh, Vojska, Cerkevno in društveno življenje.

⁹⁴ Delovanje Marijine družbe ni bilo omejeno le na religiozne aktivnosti. Več o karitativnem delovanju društva prim. v poglavju *Nabirke za vojne sirote, vdove, vojake, ranjence in druge potrebe*.

⁹⁵ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

⁹⁶ AŽČV, Kronika Župnije Črni Vrh, Vojska, Delovanje duhovščine ob času vojske.

zvonov so obesili šolski zvonček, vendar ljudstvo s tem ni bilo zadovoljno. Črnovrški cerkvi so pobrali tudi bakrene strelovode. Januarja 1918 je zato župnija pri Kranjski industrijski družbi naročila tri jeklene zvonove, ki so bili 29. aprila 1918 pripeljeni v vas.⁹⁷

Pomanjkanje življenjskih potrebščin in surovin

Poleti 1914 so vse države, ki so vstopile v vojno, napačno računale na njeno kratkotrajnost. Prvi meseci vojne so kmalu prinesli streznitev. Postalo je jasno, da je stari način vojskovanja za vedno umrl, gospodarska priprava pa se je pokazala kot skrajno nezadostna v vseh v vojno vpletenih državah. Kljub temu so antantne sile (z izjemo Rusije) te pomanjkljivosti nadoknadile, saj so lahko zaradi prevlade na svetovnih oceanih ter kolonialnih posesti svobodno trgovale, poleg tega pa so imele prosti dostop do virov surovin. Centralne sile so se bile, nasprotno, prisiljene odzvati z militarizacijo celotnega gospodarskega sistema, ki se je z nadaljevanjem vojne stopnjevala.⁹⁸

Uvedeni ukrepi so porušili klasično kapitalistično gospodarstvo. Oboroževalna industrija, ki sama po sebi ni pridobitna panoga, temveč velik porabnik dobrin, je zahtevala zase vse več surovin, postopoma pa je dosegla načrtovanje vse proizvodnje v svojo korist.⁹⁹ Tako je med vojno državi kljub hudim izgubam delovne sile uspelo ohraniti oz. delno celo povečati proizvodnjo jekla in orožja. Nasprotno je proizvodnja tekstila ter prehranskih in potrošniških izdelkov drastično nazadovala.¹⁰⁰ Finančni strokovnjaki so kmalu ugotovili, da bo čezmerno financiranje oborožitve porušilo razmerje med davčnimi prihodki in odhodki. Uvodni vojni ukrep je zato bil odprava zlatega standarda, ki je bil pred prvo svetovno vojno temelj valutnega obtoka. Habsburška monarhija je svoje finančne obveznosti v največji meri pokrivala z vojnimi posojili¹⁰¹ ter s povečevanjem količine denarja v obtoku, kar je privedlo do naraščajoče inflacije.¹⁰²

Socialne posledice prehoda na vojno gospodarstvo ter množične mobilizacije so bile vsestranske in daljnosežne. Vse v vojno vpletene države so se mora-

le zaradi množične mobilizacije soočiti s pomanjkanjem delovne sile, ki je posledično vodilo k težavam pri preskrbi z življenjskimi potrebščinami. Kot odgovor na to so racionirale preskrbo s hrano (vedle živilske karte), maksimirale cene (kar je privedlo do črnege trga) in določale vrste pridelkov, ki jih je treba sejati, izpad mobiliziranih moških pa so nadomeščale z delom vojnih ujetnikov, žensk in otrok.¹⁰³ Cene življenjskih dobrin so ne glede na to hitro rastle. Že januarja 1915 je vlada prebivalce pozvala, naj varčujejo z živili. Najbolj je primanjkovalo bele in ržene moke, zato ju ni bilo dovoljeno prodajati čiste, temveč so ju morali mešati z ječmenovo, koruzno in krompirjevo. 24. februarja 1915 so prepovedali prosti promet z moko; prevzel ga je »Vojno-žitni prometni urad«. Pšenični kruh je bil popolnoma prepovedan. Nasploh je žita zelo primanjkovalo, zato so priporočali uporabo krompirja. Sredi aprila 1915 so uvedli krušne izkaznice, brez katerih ni bilo mogoče kupiti kruha in moke. Spomladi 1915 so oblasti pri kmetih popisovale zaloge žita in določale količino za obvezno oddajo.¹⁰⁴ Kmetom, ki zalog ne bi prijaviili oz. bi navedli napačne podatke, je grozila zaplemba vseh zalog, zaporna kazen do enega leta in globa do 20.000 kron. Kmetje so se obveznemu odkupu marsikje upirali in žita po določeni ceni državi niso hoteli prodati. Natančno je bila predpisana tudi količina krme za živino. Ministrstvo je količino ovsa na posameznega konja omejilo na 1 kg na dan. Določeno količino (1/7) so kmetje morali obdržati za seme, vse morebitne presežke pa oddati žitnemu prometnemu zavodu. Kmetje so poleg tega za seme smeli obdržati 1/7 pridelka žita (pšenice, ječmena, rži in ovsa), 1/15 ajde in 1/20 koruze. Za vsakega člana gospodinjstva pa so lahko obdržali 49 kg žita.¹⁰⁵

Oblasti so tudi skrbele, da ne bi dragocenega pridelka uničil požar. Zato so vzpostavile požarne straže, logaški deželni glavar pa je še posebej opozoril, da vžigalice nikakor ne smejo priti v roke otrokom. Strogo je bilo prepovedano kakršnokoli prižiganje kresov.¹⁰⁶ Kljub tem previdnostnim ukrepom vas ni bila obvarovana požarov – zaradi neprevidnosti tam

⁹⁷ AŽČV, Kronika Župnije Črni Vrh, Vojska, Zvonovi.

⁹⁸ Avstro-Ogrska je bila na tem področju naprednejša, saj je že od leta 1912 veljal zakon (t. i. *Kriegsleistungsgesetz*), po katerem so bili obrati, ki so proizvajali vojski potreben material, podvrženi vojaškemu nadzoru. Ne glede na to je bila država na dolgotrajno vojno ekonomsko zelo slabo pripravljena (Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 319).

⁹⁹ Šorn, Slovenci in gospodarski položaj, str. 57–58.

¹⁰⁰ Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 320–322.

¹⁰¹ Cislajtanija je med vojno razpisala 8 vojnih posojil, ki so nominalno prinesla 35,1 milijarde kron, a je bila zaradi naraščajoče inflacije realna vrednost veliko nižja, le približno 9,2 milijarde predvojnih kron. Več o tem prim. Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 327–329.

¹⁰² V Avstro-Ogrski se je količina bankovcev v obtoku od začetka do konca vojne s 2,19 nominalno povečala na kar 31,48 milijarde kron.

¹⁰³ Šorn, Slovenci in gospodarski položaj, str. 64–67. Da bi omililo to težavo, je poljedelsko ministrstvo ustanovilo t. i. »deželna in okrajna delavsko izkazovalna mesta« in »komisije za žetev«, katerih naloga je bila ugotoviti stanje razpoložljivega delavskega osebja ter morebiten primanjkljaj oz. prebitok. Na podlagi ugotovljenega stanja so okrajna »izkazovalna mesta« organizirala menjavo delavcev med posameznimi občinami v okraju (AŽČV, Dopisi, leto 1914).

¹⁰⁴ Budkovič, *Bobinj*, str. 18.

¹⁰⁵ AŽČV, Dopisi, leto 1915. Taki ukrepi so razumljivi, če upoštevamo ogromne potrebe vojske. Samo armada na Soči je namreč imela 50.000 konj, ki so dnevno pojedli kar 500.000 kg sena in slame. Dežela Kranjska bi morala letno prispevati 11.700.000 kg krme, kar pa še zdaleč ni zadostovalo. Vojska je zato večkrat krmo preprosto zaplenila kmetom (Guštin, *Soška fronta*, str. 73).

¹⁰⁶ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

nastanjenih vojakov je 13. septembra 1915 požar uničil dva kozolca in hlev.¹⁰⁷

Tudi meso se je zelo podražilo in se vse redkeje znašlo na mizah. 9. maja 1915 je izšla uredba o brezmesnih dnevih (ob torkih in petkih). Ta dva dneva ni bilo dovoljeno mesa niti prodajati niti jesti.¹⁰⁸ Trgovina s klavno živino je bila strogo urejena in omejena. Kranjska je na tem področju zase izsilila zelo ugoden režim. Dobila je namreč pravico, da sme živino odkupovati sama in nato zahtevane količine predajati vojski. Odkup živine je izvajal poseben urad (»Kranjsko deželno mesto za dobavo klavne živine«), ki je za posamezne vasi postavil svoje nameščence.¹⁰⁹ Taka ureditev je kmetom močno koristila, saj je dežela živino odkupovala po bistveno višjih cenah kot vojska. Ta je plačevala po maksimiranih cenah, ki niso ustrezale realni vrednosti.¹¹⁰

Leta 1915 se je začel čedalje bolj kazati primanjkljaj delavcev.¹¹¹ Zaradi pomanjkanja delovne sile so od leta 1916 v Črnem Vrhu kot delavce za pomoč pri košnji določili tudi tamkajšnje vojaške enote in vojne ujetnike.¹¹² Leta 1917 so bili otroci osnovnih in srednjih šol, ki so lahko pomagali pri delu na polju, deloma oproščeni šolske obveznosti. Nasploh se je črnovrška šola v največji meri vključevala v vojno-gospodarska prizadevanja – organizirala je nabirke, šolarji so nabirali prispevke, pomagali pri delu na polju, izdelovali razne predmete itd.¹¹³

V drugem letu vojne je državo začelo čedalje bolj pestiti pomanjkanje surovin, potrebnih za vojno: kovin, volne, lana, kavčuka ... Oblasti so pomanjkanje poskušale nadomestiti s številnimi nabirkami in prostovoljnimi akcijami, kasneje pa tudi z obveznim odvzemom oz. odkupom.¹¹⁴ Akcije so se sklicevale na domoljubna čustva ljudi in na zmagoslavno cesarsko armado ter obljubljale skorajšnjo zmago. Organizirana je bila akcija »Zlato dam za železo«, kjer so številni darovali zlate predmete za potrebe vojne industrije. Aprila 1915 je bila organizirana velika nabirka kovin, jeseni pa veliki nabirki volne in kavčuka, ki ju je vodil Vojni oskrbovalni urad na Dunaju. Surovine so nabirali šolarji od 27. septembra do 2. oktobra – zbirali so vsakršne vrste oblačil in volne –, posebno hudo pa

je bilo pomanjkanje kavčuka, saj je bila Avstro-Ogrska popolnoma odvisna od uvoza. Izpad so poskušali nadomestiti z zbiranjem avtomobilskih pnevmatik, vrtnih cevi, igralnih žog, gumijastih čevljev in plaščev, gramofonskih plošč itd. Novembra je sledila nova nabirka predmetov iz medenine in bakra.¹¹⁵ Po oktobru 1915 je veljal obvezen odkup vseh zlatih in srebrnih predmetov, ki jih je država potrebovala za krepitev svoje valute in trgovino z inozemstvom.¹¹⁶ Leta 1916 so ponovili akcijo zbiranja volne in kavčuka (med 13. in 17. junijem).¹¹⁷

Nasploh je bilo pomanjkanje surovin leta 1916 še veliko hujše, zato so tedaj potekale nabiralne akcije nekaterih surovin, ki jih prejšnje leto še ni bilo. Ena takih je bila nabirka starega papirja – pisem, časopisov, dokumentov itd. Blokada je preprečila tudi uvoz čaja, ki so ga nadomeščali z robidovim in jagodnim listjem. Za nabiranje listja so oblasti organizirale več akcij, sodelovali so predvsem šolski otroci. Zbrano posušeno listje so pošiljali na Dunaj, na oddelek vojnega ministrstva, ki je bil zadolžen za zbiranje nadomestkov za čaj. Šolarji so morali nabirati tudi divji kostanj, lipove plodove, žir, želod in javorove plodove. Vse te plodove so rabili kot nadomestek za običajno krmo živine. Nadalje so nabirali liste koprive, katerih vlakna so rabili za izdelovanje oblek, užitne gobe in listje; posebej so zbirali pečke melon, kumar, sončnic in drugega sadja, ki so jih potrebovali pri pridelovanju olja.¹¹⁸

Del gospodarskih ukrepov oblasti oz. varčevanja je bil tudi prehod na poletni čas leta 1916. 30. aprila so uro premaknili za eno uro naprej, 30. septembra pa za eno uro nazaj. Namen tega ukrepa je bil predvsem boljše izkoristiti dnevno svetlobo ter tako privarčevati pri razsvetljavi in kurjavi. Taka ureditev je obveljala tudi v naslednjih dveh letih.¹¹⁹ V prihodnjih letih vojne se je pomanjkanje le še stopnjevalo. Leta 1917 je glavarstvo izdalo celo navodilo o odstranitvi odvečnih psov, da bi prihranili pri prehrani za druge živali in omejili steklino. Za pse so sicer lastniki plačevali poseben pasji davek.¹²⁰ Leta 1918 so omejevali tudi že prav banalne porabe. Tako je na primer okrajno glavarstvo v Logatcu določilo, da župnijski cerkvi pripada letno 3 kg petroleja za večno luč pred tabernakljem.¹²¹

V župnijskem arhivu je mogoče po letu 1917 za-

¹⁰⁷ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Žrtve vsled vojske.

¹⁰⁸ Budkovič, *Bobinj*, str. 20.

¹⁰⁹ AŽČV, Dopisi, leto 1916.

¹¹⁰ Guštin, *Soška fronta*, str. 73.

¹¹¹ V vseh letih vojne je bilo v avstrijski polovici monarhije mobiliziranih približno 4,36 milijona moških, kar predstavlja 60 % moške populacije med 18. in 53. letom starosti. Največ vpoklicev je bilo izvedenih prav v prvih dveh letih vojne, ko so bile človeške rezerve večinoma izčrpane (Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 330).

¹¹² AŽČV, Dopisi, leto 1916.

¹¹³ AŽČV, Dopisi, leto 1917.

¹¹⁴ Država je po nemškem zgledu z nadzorom nad strateško najpomembnejšimi surovinami začela že v prvem letu vojne. Število državno reguliranih surovin je nato naraščalo, država je čedalje bolj prevzemala nadzor nad celotnim gospodarstvom (Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 323).

¹¹⁵ Posebno zanimiva je zbiralna akcija za vreče; za potrebe nove jugozahodne fronte so namreč ljudje zbirali vreče, ki so, napolnjene s peskom, služile kot zaklon vojakom na fronti. Vreče naj bi bile dolge do 60 cm in široke 40 cm, blago pa je moralo biti nevpadljive barve (AŽČV, Dopisi, leto 1915).

¹¹⁶ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

¹¹⁷ AŽČV, Dopisi, leto 1916.

¹¹⁸ AŽČV, Dopisi, leto 1916. Sklepamo lahko, da so take in podobne zbiralne akcije potekale v vseh vaseh na Slovenskem; prim. Granda, *Prva svetovna vojna*, str. 49–50.

¹¹⁹ AŽČV, Dopisi, leto 1916.

¹²⁰ AŽČV, Dopisi, leto 1917.

¹²¹ AŽČV, Dopisi, leto 1918.

slediti manj sledi o raznih akcijah in nabirkah. Mor-da se odgovor skriva v izgubi gradiva, vendar lahko tudi sklepamo, da po štirih letih vojne, številnih nabirkah in obveznih oddajah prebivalstvu ni bilo več mogoče veliko vzeti. Avstro-Ogrska je bila leta 1918 gospodarsko že popolnoma izčrpana, primanjkovalo je vseh osnovnih surovin, industrija ni več zmogla zagotavljati oskrbe vojske in divjala je huda lakota.¹²² O gospodarskem zlomu države dovolj zgovorno priča podatek, da je proizvodnja žita iz 7,1 milijona ton leta 1913 padla na le 4,2 milijona ton leta 1918. Podobno se je zmanjšala tudi proizvodnja krompirja, koruze, sladkorne pese in premoga. Habsburška monarhija tako niti za ceno skrajnega pomanjkanja civilnega prebivalstva leta 1918 ni bila več sposobna vojski zagotoviti potrebnih količin živil in drugih surovin.¹²³

Nabirke za vojne sirote, vdove, vojake, ranjence in druge potrebe

Z začetkom vojne so se v posebno težkem položaju znašle tiste družine, katerih možje, sinovi ali bratje so v boju padli. Čeprav je Avstro-Ogrska že pred vojno vzpostavila osnovne institucije socialnega varstva, so se te spričo nepričakovano visokega števila žrtev in z vojno povezanega pomanjkanja kmalu izkazale kot popolnoma nezadostne. Poleg državnih organov so se kmalu po začetku vojne oblikovale številne institucije na lokalni in državni ravni, ki so deloma samostojno, deloma pa vpete v uradne okvire skušale nadomestiti ta primanjkljaj.¹²⁴ Tudi v Črnem Vrhu so potekale številne karitativne dejavnosti, ki nam po eni strani posredno omogočajo vsaj omejen vpogled v težko socialno stanje velikega dela prebivalstva, hkrati pa različne nabirke ter druge oblike dobrodelnosti predstavljajo enega najpomembnejših vidikov totalnega značaja vojne oz. sodelovanja civilne družbe v vojnem naporu. Dobrodelne aktivnosti so namreč prek mobilizacije velikega dela zasebnih finančnih, materialnih in človeških virov razbremenile državo ter tako posredno pripomogle k zmoglosti države za vodenje vojne. O vojaškem pomenu delovanja dobrodelnih organizacij so si bili popolnoma na jasnem že tedanji akterji. Aprila 1917 je npr. grof Rudolf Abensperg-Traun na zasedanju zveznega vodstva pomenljivo opredelil vlogo avstrijskega Rdečega križa: »Das Rote Kreuz ist kein Verein mehr. Es war es immer nur den Namen nach. Das Rote Kreuz ist ein militärisches Hilfsorgan.«¹²⁵

Za pomoč prizadetim v vojni so bile torej po vsej

monarhiji¹²⁶ organizirane številne dobrodelne akcije, v katerih so sodelovale tako državne kot civilnodružbene institucije, predvsem Katoliška cerkev.¹²⁷ Na Kranjskem je zbiranje sredstev zasnoval odbor deželnega zbora, vodil pa ga je kranjski deželni glavar dr. Ivan Šusteršič. V vseh župnijah ali županstvih so bili ustanovljeni krajevni odbori. Deželni odbor je bil v stiku tudi z vsedrjavno akcijo, ki jo je vodilo notranje ministrstvo. Krajevni odbori so dodeljevali pomoč na svojem območju in tu nabirali darove. Pomoč je bila namenjena predvsem tistim družinam, ki jim državna pomoč ni zadostovala, zato je škof Jeglič pozival, naj se pred razdeljevanjem pomoči počaka na konec državne akcije, da bi tako lahko videli, kje je bilo državne pomoči premalo. Količino zbranega denarja je bilo treba vsakih 14 dni sporočiti deželnemu odboru.¹²⁸

Naslednje leto je imel deželni odbor še več dela. 26. februarja 1915 je vsem županstvom poslal dopis, v katerem je opozoril na položaj invalidov. Županstvom je naročil, naj mu sporočijo podatke o vseh invalidih v občini in njihovem položaju ter hkrati invalide podučijo, kako naj vložijo prošnjo za državno preskrbnino. Prošnjo je bilo treba vložiti na deželno vlado prek okrajnega glavarstva.¹²⁹

Poleg prizadevanj deželnega odbora je med vojno potekala še cela vrsta zbiranj sredstev in nabirk za razne potrebe vojske in civilnega prebivalstva, ki jih je organizirala predvsem župnija, močno pa so jih spodbujale politične oblasti (deželni odbor v Ljubljani in okrajno glavarstvo v Logatcu). Sodelovala so tudi razna društva. Tako so oktobra 1914 dekleta Marijine družbe po hišah nabirala perilo za ranjene vojake in toplo obleko za vojake na bojišču.¹³⁰ 10. oktobra 1915 je potekala nabirka za vojaško bolnišnico v Logatcu, kjer so zbrali 30 kron, 7. novembra istega leta pa 61 kron za Poljake, ki jih je prizadela vojna. Pred božičem je potekala nabirka za darila vojnim vdovam in sirotam, kjer so zbrali 25 kron.¹³¹ Poleg

¹²⁶ Pomoč za prizadete v vojni so zbirali tudi v drugih državah, ki takrat še niso bile vpletene v vojno. Tako so v Združenih državah Amerike zbirali pomoč za vojne sirote in jo (preko takrat še nevtralne Italije) poslali tudi v Avstro-Ogrsko. Podatke o vojnih sirotah so zbirali lokalni župniki in jih posredovali deželnemu odboru, ki je sredstva razdeljeval (AŽČV, Dopisi, leto 1914).

¹²⁷ Kot poroča knezoškof Jeglič, je potekala državna akcija za pomoč družinam rezervistov na podlagi zakona z dne 26. decembra 1912. Družine so morale izpolniti (ali dati župniku izpolniti) posebne formularje, ki so jih duhovniki posredovali naprej. Vzporedno s to akcijo je potekala dunajska centralna akcija in še dvojna akcija za deželo Kranjsko – prvo je zasnovala c. kr. vlada, drugo pa deželni odbor (AŽČV, Dopisi, leto 1914).

¹²⁸ AŽČV, Dopisi, leto 1914.

¹²⁹ AŽČV, Dopisi, leto 1915.

¹³⁰ Ne smemo pozabiti, da se je avstro-ogrsko vojska takrat branila v Karpatih. Nabrali so 82 platnenih rjuh, 14 volnenih jopic, 1 srajco, 10 parov volnenih nogavic, 5 odej, 5 volnenih spodnjih hlač in 30 kilogramov volne (AŽČV, Župnijska kronika, leto 1915).

¹³¹ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Prispevki za »Rdeči križ« in druge vojne potrebe.

¹²² Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 325–326.

¹²³ Šorn, Slovenci in gospodarski položaj, str. 67.

¹²⁴ Splošni pregled razvoja socialnega varstva in dobrodelnih prizadevanj v Cislajtani v vojnem času prim. v Egger in Bürgschwentner, *Kriegsfürsorge*.

¹²⁵ Citat po Egger in Bürgschwentner, *Kriegsfürsorge*, str. 157.

tega je ob božiču leta 1915 Odbor za vojne sirote v Ljubljani vdovam in sirotam iz župnije Črni Vrh podaril 360 kron. Vsaka vdova ali sirota je dobila znesek v vrednosti 15 kron, ki ga je župnik po svoji presoji lahko izplačal tudi v blagu in živilih. Seznam je priložen dopisu in kaže, da je bilo v tem času v Črnem Vrhu 6 vdov, od katerih je ena (Frančiška Kavčič, Črni Vrh št. 12) morala skrbeti za kar 6 otrok. Upoštevati moramo tudi, da se je končalo šele prvo leto vojne.¹³²

Naslednje leto (16. aprila 1916) so v župniji zbirali sredstva za begunce z Goriške in zbrali 150 kron, od 4. do 8. oktobra pa še sredstva za vojne vdove in sirote ter za jetične vojake (ta akcija je bila organizirana ob godovni obletnici cesarja Franca Jožefa in je bila izdatno podprta z letaki, oglasi v časopisih itd.). Zbrali so kar 805 kron. Za praznik vseh svetih, 1. novembra 1916, so denar, namenjen za nagrobne sveče, darovali za družine padlih vojakov ter zbrali 15 kron in 40 vinarjev. Dekleta Marijine družbe pa so istega meseca izdelovala slamnate čevlje za vojake in slamnate kite za oblogo strelskih jarkov. Pred božičem so zopet nabirali denar za darila vojnim vdovam, sirotam in vojakom ter nabrali 130 kron. Uvedena je bila tudi posebna kranjska deželna akcija »Ženski vojni prispevek« pod pokroviteljem žene kranjskega deželnega predsednika grofa Heinricha Attemsa. Ženske, ki so se ji priključile, so mesečno darovale 20 vinarjev za vojne vdove in sirote.¹³³

V župniji so večkrat zbirali sredstva tudi za Rdeči križ. Avgusta 1914 so zbrali 210 kron, januarja 1916 so zbirali sredstva za bolgarski Rdeči križ in zbrali 61 kron, od 30. aprila do 7. maja istega leta pa je potekal »Teden Rdečega križa«, ko so po vaseh sredstva nabirala dekleta Marijine družbe in občinski odborniki. K udeležbi so pozivali predstavniki Rdečega križa, oblasti in tudi škof Jeglič, ki je duhovnike pozval, naj vstopijo v krajevne odbore. V črnovrški župniji so zbrali 602 kroni. Spodbujali so tudi k pristopu k Rdečemu križu (letni prispevek za člane je bil 4 kro- ne). Poleg teh posebnih nabirk so v cerkvi vsako zadnjo nedeljo v mesecu nabirali denar za invalide, po preboju pri Kobaridu oktobra 1917 so farani darovali 300 kron za prenovno Goriške, posebna nabirka pa je potekala še za ureditev vojnih grobov 1. novembra 1917.¹³⁴ Kot vidimo, so prebivalci Črnega Vrha veliko darovali v različne dobrodelne namene, pri čemer so bistveno mobilizacijsko vlogo odigrale civilno-družbene organizacije, predvsem lokalna župnija. O razlogih za darovanje je spričo pomanjkanja jasnih izpovednih virov težko soditi; sklepamo lahko, da so se patriotska čustva mešala z občečloveško empatijo ter krščanskimi postulati ljubezni do bližnjega.

¹³² AŽČV, Dopisi, leto 1915.

¹³³ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Prispevki za »Rdeči križ« in druge vojne potrebe.

¹³⁴ Prav tam.

Revščina in potrebe prebivalcev so ne glede na ves trud dobrodelnih organizacij med vojno le naraščale. Leta 1917 so bile razmere že tako hude, da je kranjski deželni odbor po vaseh ustanovil posebne urade za pomoč revnim. Naloga uradov, katerih sredstva je deloma zagotavljal deželni odbor, deloma pa so se financirali iz prostovoljnih prispevkov, je bila predvsem pomoč najrevnejšim, torej tistim, ki so trpeli pravo lakoto in jim je primanjkovalo živeža. Deželni glavar Šusteršič je poudarjal predvsem pomen prehrane otrok.¹³⁵ Odbori niso nadomestili pomoči ubožnim, ki so jo doslej zagotavljale občine, temveč jo le dopolnili, kar kaže, da je bila občinska pomoč čedalje bolj nezadostna. Velik del prebivalstva je v tretjem letu vojne trpel hudo lakoto.¹³⁶

Epilog

S prebojem soške fronte pri Kobaridu med 24. in 27. oktobrom 1917 so se spopadi preselili na reko Piavo, kjer so se nadaljevali še večino leta 1918.¹³⁷ Vojaške enote so Črni Vrh zapustile, Avstro-Ogrska pa je tonila v čedalje hujšo krizo. Oktobra 1918 je avstro-ogrška vojska, ki jo je pestilo čedalje večje pomanjkanje hrane, orožja in opreme ter nerešena nacionalna vprašanja, začela razpadati. Posamezni polki so odlagali orožje in se vdajali, kar je omogočilo zmago Italijanov pri Vittoriju Venetu. Premirje je bilo podpisano 3. novembra 1918, razbite enote pa so se začele bolj ali manj organizirano umikati proti domu.¹³⁸

Uradni konec vojne pa še ni pomenil konca nasilja. Ravno nasprotno, na ruševinah razpadlega nemškega, habsburškega, ruskega in osmanskega imperija so se v prihodnjih letih odvijali številni konflikti, izhajajoči iz nacionalnih in socialnih nasprotij. Po mnenju Roberta Gerwartha lahko obdobje vzhodno- in srednjeevropske zgodovine od leta 1917 do 1923 celo konceptualiziramo kot čas evropske državljanske vojne, ki je bila neločljiva posledica razpada starih imperijev, nastanka novih nacionalnih držav ter družbenih pretresov, ki jih je izzvala svetovna vojna.¹³⁹ Zahodni del slovenskega etničnega ozemlja je eden značilnih primerov regij, ki jih je še dolgo po koncu vojne zaznamovala visoka raven političnega nasilja. Demobilizacija vojaštva in civilne družbe ter nacionalna nasprotja in z njimi povezane oblike državnega in nedržavnega nasilja so bili najpomembnejši dejavniki, ki so zaznamovali nemirni čas po

¹³⁵ AŽČV, Dopisi, leto 1917.

¹³⁶ Razmere so bile v velikih mestih še mnogo bolj kritične kot na podeželju. Junija 1918 je bila tedenska krušna karta za običajnega porabnika znižana na vsega 630 g, za fizičnega delavca pa na 1120 g (Sandgruber, *Ökonomie und Politik*, str. 326).

¹³⁷ O bojih na Piavi prim. Schubert, *Piava 1918*.

¹³⁸ Podrobno o bitki pri Vittoriju Venetu, podpisu premirja pri Villa Giusti ter italijanski zasedbi habsburškega ozemlja prim. Thompson, *The White War*, str. 356–368.

¹³⁹ Gerwarth, *The Vanquished*, str. 4–15.

koncu svetovne vojne. Župnijska kronika nam o tem dogajanju prinaša le nekaj drobcev. Od 1. do 7. novembra 1918 so se skozi Črni Vrh umikale nekatere avstro-ogrške enote, ki so se obnašale miroljubno. Kmalu zatem je vas in okolico zasedla italijanska vojska. Italijani so takoj zahtevali, da morajo bivši avstro-ogrski vojaki izročiti orožje, in vzpostavili začasno vojaško oblast.¹⁴⁰ Povedna je tudi izrecna omemba hudega porasta tihotapstva, tatvin in roparskih napadov, ki so zaznamovali leto 1919.¹⁴¹ Svetovna vojna je »v verskem in nrvnem oziru«¹⁴² še dolgo po formalnem zaključku spopadov zaznamovala življenje v Črnem Vrhu in okolici.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKO GRADIVO

AŽČV – Arhiv Župnije Črni Vrh
AŽČV, Dopisi, 1907, 1914–1918.
AŽČV, Župnijska kronika, neobjavljen rokopis.
AŽČV, Mrliška knjiga Župnije Črni Vrh, 1918.

ČASOPISI

Slovenec, 1915.

USTNI VIRI

Intervju z Ivanom Rudolfom, 25. avgust 2012.

LITERATURA

Becker, Annette: Arts. *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society* (ur. Jay Winter). Cambridge: Cambridge University Press, 2014, str. 504–527.
Begunci: slovenski begunci s soške fronte (ur. Ines Beguš in Marko Klavora). Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
Bobič, Pavlina: *Vojna evforija poleti 1914. Velika vojna in mali ljudje* (ur. Igor Grdina). Šentjur: Knjižnica Šentjur ter Domoljubno društvo Franjo Malgaj, 2014, str. 13–20.
Bobič, Pavlina: *War and Faith. The Catholic Church in Slovenia, 1914–1918*. Leiden, Boston: Brill, 2012.
Budkovič, Tomaž: *Bohinj 1914–1918*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1999.
Clark, Christopher: *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*. London: Penguin Books, 2013.
Colja, Dejan: *Vojaške železnice v naših krajih. Črni*

Vrh pod Avstro-Ogrsko. Črni Vrh: samozaložba, Ivan Rudolf, 2014, str. 145–172.

Devetak, Robert: »Razkropljeni smo v širni svet, naš sled je vroča solza in bolešt...« Izkušnja prve svetovne vojne civilnega prebivalstva iz sodnega okraja Kanal. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 37/38, 2013–2014, str. 323–338.
Devetak, Robert: *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
Dolinar, France Martin et al.: *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.
Egger, Matthias in Joachim Bürgschwentner: *Kriegsfürsorge. Katastrophenjahre: Der Erste Weltkrieg und Tirol* (ur. Hermann J. W. Kuprian, Oswald Überreger). Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 2014, str. 153–175.
Flemming, Thomas in Bernd Ulrich: *Heimatfront. Zwischen Kriegsbegeisterung und Hungersnot – wie die Deutschen den Ersten Weltkrieg erlebten*. München: Bucher Verlag, 2014.
Gerwarth, Robert: *The Vanquished. Why the First World War Failed to End, 1917–1923*. London: Penguin Books, 2017.
Glaise-Horstenau, Edmund et al.: *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Erster Band. Das Kriegsjahr 1914. Vom Kriegsausbruch bis zum Ausgang der Schlacht bei Limanowa-Lapanow*. Wien: Verlag der militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1931.
Granda, Stane: *Prva svetovna vojna in slovenska Cerkev. Velika vojna in mali ljudje* (ur. Igor Grdina). Šentjur: Knjižnica Šentjur ter Domoljubno društvo Franjo Malgaj, 2014, str. 39–54.
Grdina, Igor: *Nedokončana vojna. Velika vojna in mali ljudje* (ur. Igor Grdina). Šentjur: Knjižnica Šentjur ter Domoljubno društvo Franjo Malgaj, 2014, str. 7–12.
Grdina, Igor: *Svetovna vojna ob Soči I: evropski zaplet*. Ljubljana: Študentska založba, 2009.
Gregory, Adrian: *Beliefs and religion. The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society* (ur. Jay Winter). Cambridge: Cambridge University Press, 2014, str. 418–444.
Guštin, Damijan: *Soška fronta in njeno slovensko zaledje. Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 62–74.
Hanna, Martha. *The couple. The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society* (ur. Jay Winter). Cambridge: Cambridge University Press, 2014, str. 6–28.
Herwig, Holger: *The First World War. Germany and Austria-Hungary 1914–1918. Second Edition*. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 2014.
Hobsbawm, Eric: *The Age of Extremes: the Short Twentieth Century, 1914–1991*. London: Abacus Books, 1995.

¹⁴⁰ AŽČV, Župnijska kronika, Vojska, Italijani v Črnem vrhu.

¹⁴¹ AŽČV, Župnijska kronika, 1919, Roparski napadi.

¹⁴² Prav tam.

- Klabjan, Borut: Od Trsta do Sarajeva in nazaj: Dinstična lojalnost in nacionalna pripadnost v habsburški Trstu na predvečer prve svetovne vojne. *Acta Histriae* 21, 2013, str. 749–772.
- Klinec, Rudolf: *Zgodovina goriške nadškofije 1751–1951*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1951.
- Kosmač, Filip: Dnevnik. *Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko*. Črni Vrh: samozaložba, Ivan Rudolf, 2014, str. 192–220.
- Kragelj, Jožko: *Cerkev in župnija sv. Jošta v Črnem Vrhu nad Idrijo*. Črni Vrh: Župnijski urad, 1994.
- Lipušček, Uroš: *Sacro egoismo: Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.
- Lukan, Walter: Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis*, 62, 2008, št. 1–2, str. 91–149.
- Lukan, Walter: Zgodovino pisje o prvi svetovni vojni. *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 16–34.
- MacMillan, Margaret: *The War that ended Peace. The Road to 1914*. New York: Random House, 2013.
- Mikuž, Nežka: Vsakdanje življenje v Črnem Vrhu pred prvo svetovno vojno in med njo. *Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko*. Črni Vrh: samozaložba, Ivan Rudolf, 2014, str. 23–70.
- Münkler, Herfried: *Der grosse Krieg. Die Welt 1914–1918*. Reinbek bei Hamburg: Rohwolt Taschenbuch Verlag.
- Pignot, Manon. Children. *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society* (ur. Jay Winter). Cambridge: Cambridge University Press, 2014, str. 29–45.
- Pipan, David Erik. Prostovoljni strelci (freiwillige schützen) na Slovenskem in njihovi znaki. *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 7, 2012, str. 85–88.
- Pipan, Ivan: Črni vrh. *Logaško okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski oris* (ur. Vojteh Ribnikar). Logatec: Društvo učiteljev in šolskih prijateljev okraja Logaškega, 1889, str. 18–21.
- Podbersič, Renato: Begunci z vzhoda in Godoviška kronika. *Kronika* 52, 2004, št. 3, str. 379–390.
- Prinčič, Vili: *V Brucku taborišču 1915–1918*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2015.
- Rudolf, Ivan. Uvod. *Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko*. Črni Vrh: samozaložba, Ivan Rudolf, 2014, str. 11–17.
- Sandgruber, Roman. *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien: Carl Ueberreuter, 2005.
- Schaumann, Walther: *Die Bahnen zwischen Ortler und Isonzo 1914–1918. Vom Friedensfahrplan zur Kriegsfahrordnung*. Wien: Bohmann Verlag, 1991.
- Schindler, John: *Isonzo: il massacro dimenticato della grande guerra*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2014.
- Schubert, Peter: *Piava 1918: zadnja bitka avstro-ogrške monarhije*. Celovec: Mohorjeva družba, 2001.
- Simić, Marko: *Po sledeh soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Spezialortstrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: Verlag der deutschösterreichischen Staatsdruckerei.
- Strauß, Brigitte: Kirche und Religiosität. *Katastrophenjahre: Der Erste Weltkrieg und Tirol* (ur. Hermann J. W. Kuprian, Oswald Überreger). Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 2014, str. 241–258.
- Svoljšak, Petra: Slovenci v primežu avstrijske cenzure. *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 109–127.
- Svoljšak, Petra: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 1991.
- Svoljšak, Petra: *Soška fronta*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1994.
- Šimac, Miha in Katarina Keber: *Patriae ac humanitati. Zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Šorn, Jože: Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis* 35, 1981, št. 1–2, str. 57–81.
- The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society* (ur. Jay Winter). Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Thompson, Mark. *The White War. Life and Death on the Italian Front 1915–1919*. London: Faber and Faber, 2009.
- Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Vončina, Srečko in Nežka Mikuž: Vojaki iz Črnega Vrha in okolice, padli in pogrešani v prvi svetovni vojni. *Črni Vrh pod Avstro-Ogrsko*. Črni Vrh: samozaložba, Ivan Rudolf, 2014, str. 235–239.
- Watson, Alexander: *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary at War, 1914–1918*. London: Penguin Books, 2015.

S U M M A R Y

Everyday life in the Municipality of Črni Vrh during World War I

World War I was a watershed moment in the recent history, the totality of which left an unprecedented mark on the lives of all inhabitants of warring countries. The article at hand analyses the effect of the military presence and the form of (self) mobilisation of civilian society in the Municipality

of Črni Vrh during the said period. The war and war-related measures affected all aspects of everyday life. 438 military servicemen from Črni Vrh were mobilised, 57 of whom fell on various battlefields or died of injury and exhaustion. Movement and civil liberties were very restricted and the area was under strict military censorship. Črni Vrh and its surrounding areas provided housing for some refugees from Galicia in 1914. Following Italy's declaration of war on Austria-Hungary and the onset of the Isonzo Offensives in 1915, the village was converted into an important logistics centre in the rear area of the Isonzo Front, which further exposed the local population to the consequences of the military presence. The army built a railway through the village, a cableway, a hospital, depots, and other military facilities. While the military presence exposed local inhabitants to various perils and restrictions (limited movement, confiscation of property, destruction of fields for the purposes of military construction, risk of contagious diseases), it also introduced a few examples of cooperation. In order to serve the growing military needs, the state was forced to channel

more and more human and material resources in the war effort. To this end, it limited and regulated the use of food, introduced compulsory give-away of raw materials crucial for military consumption, as well as used a variety of propaganda approaches to enthruse the population to take part in military endeavours. Nonetheless, the inclusion of civilian society in the war effort should not be understood solely as a state imposition, but also as a process in which an important role was played by the activities and even self-initiatives of the civilian population, having joined forces in different intermediary institutions. In this regard, special mention ought to be made of activities performed by the Catholic Church or, rather, the local parish and catholic organisations. By offering prayers and other devotions for the military success of the Imperial-Royal Army, the Church granted sacral legitimation to the war efforts as well as played a pivotal role in collecting raw materials and monetary contributions. Moreover, with its charity outreach, the Church also found different ways to help people overcome the consequences of wartime shortages.